

Nagy Adrienn

HATÁRVÁLTOZÁS(OK) ÉS CSEMPÉSZET

Fejezetek a nyugati határtérség lakosságának mindennapjaiból
(1914–1926)*

1923 márciusában a kőszegi illetőségű Tompeck gyerekek (négy testvér) a Kőszeg–Rótfalva (Rattersdorf) közötti sétaúton, vagyis a „róti völgyi Andalgón” keresztül igyekeztek 350 tojást átvinni a határon.¹ A négy „kövér” gyerek libasorban, könyvvel a kezében indult „sétálni” a völgy felé, hogy a Kőszegen 35 korona/db áron vásárolt tojásokat Rótfalván 70-100 korona/db áron értékesítsék. Azonban az arra szolgálatot teljesítő járőrszemélyzet megállásra szólította fel őket, és közben az egyik gyerek kissé „hevesebben riszálta magát”, egy tojás váratlanul a földre pottyant. Ezután a gyerekeket az őrszobára kísérték, ahol hamar kiderült kövérségük oka, amikor a csempészet céljára készített alsószoknya ráncai között megtalálták a tojásokat. Ezeket a hatóság előbb elkobozta, majd a gyerekek ellen szállítási igazolvány nélküli csempészetért kihágási eljárást indított, melynek végkifejlete senkinek nem okozott meglepetést, hiszen kiskorúként a törvény értelmében nem voltak büntethetők.²

1925. november 22-én délután két legény próbált a Kőszeg–Ólmod–Borsmonostor (Klostermarienberg) közötti erdőn keresztül beszerzőúttjáról visszatérni Magyarországra.³ A Burgenlandból érkező, hátizsákot cipelő személyeket – a szakaszával épp járőrszolgálatot teljesítő – Rajki István, kőszegi vámőrörvezető néhány száz lépésnyire a határtól vette észre. Az örvezető harsány kiáltással megállásra szólította fel az addig gyanútlanul haladó csempészeket, akik hátizsákjaikkal azonnal futásnak eredtek az erdő felé. Az utánuk futó örvezető még kétszer megismételte a felhívást, de mivel egyikük sem állt meg, a szolgálati szabályzatnak megfelelően lőfegyverével utánuk lött.⁴ Az egyik csempész – mint irataiból később kiderült, Adamits István, 25 éves nemescsói napszámos, nős, egy kétéves

* A téma kapcsán lásd még *Nagy Adrienn*: A hátszág rejtőzködő gazdasági stratégiái az első világháborúban. Csempészet az osztrák–magyar határ menti Vas vármegyében. *Múltunk* 64. (2019) 4. sz. 164–199.

¹ A kőszegi Kálvária-hegy lábánál működő nemezgyártól, a Gyöngyös-patak mentén Rótfalvára vezető Andalgó nevű gyalogút, valamint a körülötte fekvő, 1923-ban visszacsatolt Esterházy-féle erdő a trianoni határhúzás után kedvező terepet nyújtottak a zöldhatárt tiltott módon átlépők számára.

² Hogy kell a hasznost a kellemessel egyesíteni? Kőszeg és Vidéke, 1923. április 1. 3.

³ A kőszegi határon vasárnap ismét agyonlőttek egy csempészt. Vasvármegye, 1925. november 24. 4.; Hús kiló cukorért egy emberélet. Népszava, 1925. november 25. 15.; Egy csempész temetése. Vasvármegye, 1925. november 28. 5.; Cukorcsempészek. Kőszeg és Vidéke, 1925. november 29. 3.

⁴ A vámórség fegyverhasználati jogát illetően a vámjog szabályozásáról szóló 1924. évi XIX. tc. 21. §-a értelmében a csendőrség fegyverhasználati jogára vonatkozó rendelkezések voltak irányadók. Lásd

kisfiú édesapja – azonnal összerogyott és a helyszínen belehalt a mellkasát ért lövésbe. A csempészetet mesterségszerűen űző férfi hátizsákjából végül 20 kg cukor, illetve a zsebéből egy kis darabka csokoládé került elő.

Az esetről a csempész ellen fegyverét használó vámőrörvezető jelentést tett a szombathelyi vámőrkerületnek. Másnap délelőtt egy katonai ügyészből, egy vámőrőrnagyból, egy vámőrszázadosból és egy detektívből álló bizottság – mint megannyi hasonló esetben – kiszállt a helyszínre, és hivatalosan is megállapította, hogy az örvezető jogosan használta fegyverét. A nyilvánosságra hozott jelentés ellenére az eset erős visszhangot váltott ki a helyi lakosság körében. A vámőrséget könyörtelennek tartották, amiért alig százlépésnyi távolságról nem a futó csempész lábára céloztak, hanem kíméletlenül mellkason lőtték. Az ellenszenvet csak fokozta, hogy a helyiekben élénken élt még a néhány hónappal korábban némi tojás miatt agyonlőtt ölmodi lány, a másfél kiló cukorért lelőtt 24 éves nagykölkedi férfi, a szintén 20 kg cukorért lelőtt 18 éves nagyasszonyfalvai legény, illetve a jáki bíró 10 kg cukorért agyonlőtt fiának esete is.⁵ Adamits temetése a környéken nagyfokú részvétet váltott ki, a lakosság pedig megkérdőjelezte a vámőrség eljárásának jogosságát.⁶ Az eset után sokan a halálos ítélet alkalmazását lehetővé tevő statáriális rendelet revízióját követelték, hisz amennyiben az ügy a bíróság elé került volna, akkor Adamitsot – az áru elkobzásán túl – a legrosszabb esetben is csak néhány napi elzárásra és/vagy némi pénzbüntetésre ítélték volna. Arról nem is beszélve, hogy a halálbüntetést – mint a hatályos Csemegi-kódex egyik büntetési nemét – még a legsúlyosabb bűncselekményeknél (például államellenes és forradalmi cselekmények, szándékos emberölés büntette) is csak ritkán alkalmazták.⁷

1881. évi III. tc.; Szolgálati utasítás a Magyar Királyi Csendőrség számára (a továbbiakban: SZUT). 1881. 9–11. §.; SZUT 1912. 10–12. §.; SZUT 1927. 49–51. §.

⁵ Másfél kiló cukorért agyonlőtt csempész. Vasvármegye, 1925. április 3. 4.; A kőszegi vámőrök agyonlöttek egy nagyasszonyfalvai legényt. Vasvármegye, 1925. június 9. 4.; 20 kiló cukorért – halál. Kőszeg és Vidéke, 1925. június 14. 3.; A jáki bíró fiát agyonlőtte egy vámőr. Vasvármegye, 1925. szeptember 8. 2.

⁶ Adamits a 20 kg cukrot kb. 180-200 ezer koronáért vásárolhatta Ausztriában, amit itthon legalább 280-320 ezer koronáért tudott volna értékesíteni. A határ két oldalán a cukor kilónkénti ára közötti 5-7 ezer korona különbség ekkor a magyarországi kincstári cukorrészesedés címén szedett „cukoradóból” származott, melyet a vámkülföldről hazai fogyasztásra és felhasználásra behozott cukor után a vámilletéken felül szedtek. Emiatt a hazai piacokon a cukrot – a fogyasztóközönség terhére – eleve nagyobb százalékos haszonnal próbálták értékesíteni, mint Burgenlandban. Adamits elmenekülése esetén az állam nemcsak 40-50 ezer korona vámmal, hanem csaknem 130-140 ezer korona kincstári haszonrészesedéssel is károsodott volna. Ausztriában és nálunk. Vasvármegye, 1924. december 25. 10.; A cukoradóról, illetve a cukor utáni kincstári árrészesedésről lásd 1899. évi XVIII. tc.; 1920. évi IV. tc. 20. §; 34.745/1920. P. Ü. M. sz. rendelet.; 94.003/1920. P. Ü. M. sz. rendelet.; 1921. évi XVI. tc. 5. §.; 81.856/1925. P. Ü. M. sz. rendelet.

⁷ Horváth Tibor: A halálbüntetés abolíciója Magyarországon. In: Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságnak 25. évfordulójára. Szerk. Tóth Károly. Szeged 1993. 231–245.; Szalóki Gergely: Halálbüntetés a Csemegi-kódexben. Belvedere 20. (2008) 3-4. sz.

Hasonló esetek tucatjaival lehetne folytatni a megkezdett példák sorát. Felsorolhatnánk az 1910–1920-as évtizedekben a nyugati határon zajló csere- és feketekereskedelem különféle típusait, a szállítási igazolványokkal és hamis tartalombevállással való visszaéléseket, a közismert üzérbandák működését, a csempésztrükkök legkülönfélébb formáit, valamint a vámőröket megvesztegető vagy épp a fináncok által törbe csalt feketézők eseteit is. Mindezek ugyanis kifejezően szemléltethetik, hogy sokan milyen erőfeszítéseket tettek vagy kényszerültek tenni az osztrák–magyar határon való átjutás érdekében azokban az években, amikor a határtérség évtizedes, a lakosok által természetesnek tartott interregionális gazdasági kötelékei alárendelődtek az Ausztria–Magyarország közötti politikai, közigazgatási határok el- és leválasztó jellegének. Az első világháború alatti és utáni években ugyanis a határ bármely célú átlépése a territorialitás elvéből adódóan már nem volt többé magától értetődő jog, annál inkább útlevél, valamint szállítási és határátlépési igazolvány formájában elnyerhető kiváltság.⁸ Ez a formális, illetve adminisztrációs kötelezettség pedig erősen rányomta bélyegét a határ menti mindennapokra.

Napjainkban – az első világháború, illetve a Monarchia felbomlásának, valamint Trianon traumájának centenáriuma idején – érezhetően erősödik az igény Ausztria és Magyarország 20. századi történeti fejlődésének, az önálló nemzetállami lét elfogadásához vezető út történetének mélyebb megismerésére. Az elmúlt évtizedekben már számos hazai és külföldi kutató tanulmányozta különböző aspektusokból Ausztria–Magyarország 1910–1920-as évekbeli történetét. A Monarchiából való kiválás/kiszakadás története, vagyis az 1918-ban helyzetüket még kilátástalannak tartó, a bilaterális együttműködések újjáépítésére kényszerülő államok történeti fejlődésének, önálló nemzetállammá válásának vizsgálata azonban még makro- és regionális szinten is tartogat megválaszolásra váró kérdéseket. Kutatásra váró területnek számít, hogy a magukat életképtelennek tartó országok hogyan – milyen párhuzamok, kényszerpályák, válságok és tapasztalatok mentén – jutottak el az önálló államiság elfogadásáig, illetve kiépítéséig. Ugyanígy a térség dezintegráció utáni gazdasági, kereskedelmi konszolidációs kísérleteinek is további vizsgálódások tárgyát kell képezniük. Ebből adódóan az osztrák–magyar piac- és kapcsolattörténet (át)alakulásának vizsgálata, valamint az elcsatolás, illetve a határhúzás mindennapokban jelentkező, mikroszintű társadalmi, gazdasági és kulturális következményeinek – köztük a nyugati határtérségben virágzó feketekereskedelem történetének – feltérképezése is tartogat még megválaszolásra váró kérdéseket.

41–47.; *Kisnémet Judit*: A halálbüntetés története Magyarországon. *Magyar Rendészet* 15. (2015) 6. sz. 103–116.

⁸ A territorializálódásról lásd *Bencsik Péter*: Állami érdek vs. nemzeti érdek. Territorializálódás Magyarországon a 20. század első negyedében. *Hist Glob Workings Paper* 1. (2020) 1. sz. 3–25.

A csempészet mint a határ menti lakosság mindennapjait meghatározó gazdasági tevékenység transznacionális történetének feltárása a feketezés összetettsége, szerteágazó volta, valamint a töredezetten, szétszórtan fellelhető források miatt komplex megközelítési módot igényel. Ezért kutatásom különféle módszertani és historiográfiai megközelítések (*border studies, entangled history, post-war studies*, piac- és gazdaságtörténet, társadalomtörténet, nőtörténet, jogtörténet, gazdaságföldrajz, *digital humanities*) ötvözésével multidiszciplinárisan vizsgál egy országos jelenséget – a nyugati határtérség egy vármegyéjére szűkítetten.⁹ Emellett a mikro-történet módszereit követve esettípusokra épít. Korabeli sajtóforrások, állami, törvény- és rendőrhatalósági, szolgabírói és határőrizeti iratanyagok, visszaemlékezések, irodalmi alkotások nyomán tesz általános megállapításokat egy redukált vizsgálati tér elemzési eredményeire alapozva.¹⁰

Jelen tanulmány alapvetően a határ elválasztó, léteztéralkotó, illetve térhasználatot szabályozó jellegének vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. Emellett a határhelyzet, illetve a határváltozás(ok) strukturális, makroszinten irányított eseményeinek összefüggéseiben a helyi lakosság cselekvési szintjére, az egyének és hálózataik individuális tevékenységi körére koncentrálok. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy miként élte meg a határtérség – és különösen Vas vármegye – lakossága a határ jelenlétét, az addig megszokott térhasználat megváltozását? Hogyan módosította a térségben élők mindennapjait az első világháború kirobbanása, majd az addigi szoros gazdasági kapcsolatok szétszakítása? Miként szervezte a lakosság újjá formális és informális kapcsolatrendszerét a régió folyamatosan

⁹ Eddigi kutatásaim leginkább Vas vármegyére koncentráltak, ugyanakkor észrevételeim – az egyedi eseteket leszámítva – reprezentatíván tükrözik a nyugati határ teljes szakaszán virágzó csempészet történetét. Különösen, hogy a három nyugati vármegye (Vas, Sopron, Moson – gyakran Zalával kiegészítve) gyakorlatát, a csempészet okait, árústrukturáját, jellegét, a határátkelés feltételeit összevetve nincsenek számottevő tendenciabeli különbségek (ami a magyar–román, magyar–jugoszláv, magyar–csehszlovák viszonyokkal összevetve már kevésbé mondható el). A vármegyék karakteréből, általános szocioökonómiai jellemzőiből, történeti múltjából, ítélezési gyakorlatából ugyan kisebb eltérések adódhatnak, de határmentiségük tapasztalatai összekapcsolják őket. Emellett az országos politikában, minisztertanácsi értekezleteken, a kiadott rendeletekben a nyugati vármegyéket a legtöbb beavatkozás (szigorítás, határzár) esetén többnyire együttesen kezelik, melynek járási szintű realizációja mutat(hat) némi eltérést. A közúti és vasúti összeköttetések, a Bécs–Graz körüli nagyrégió vonzása, határőrző-pénzügyőri közegek együttműködése és a félkatonai szervezetek jelenléte is az egész határvonalon éreztette hatását.

¹⁰ A kutatás számára mintaként szolgált: *Nagy Botond*: Vendégmunka és csempészet a 19. században. Kihágások a magyar–román határ Háromszék és Brassó vármegyei szakaszán az 1880-as években. *Korall* 8. (2007) 30. sz. 182–203.; *Szűts István Gergely*: Államhatáron innen és túl. In: *Határlét. Antropológiai tanulmányok Jabloncáról*. Szerk. Becze Szabolcs – Szűts István Gergely. Miskolc 2008. 63–89.; *Szilágyi Levente*: Csanálás és Vállaj kapcsolatainak változása a 20. század folyamán a magyar–román határ kontextusában. Doktori (PhD) értekezés. Kolozsvár 2013.; *Farkas Gyöngyi*: Csempészet a magyar–csehszlovák határon az 1950-es évek elején. In: *Piacok a társadalomban és a történelemben*. Szerk. Halmos Károly – Kiss Zsuzsanna – Klement Judit. Bp. 2014. 493–502.; *Bencsik Péter*: Kelet és Nyugat között. Államhatárok, úti okmányok, határátlépés Magyarországon és Csehszlovákiában (1945–1989). Bp. 2019.

változó szocioökonómiai adottságai, illetve az új nemzetállami és államközi keretek között? Milyen büntetőjogi szabályok vonatkoztak az illegális, gazdasági célú határátlépésre? Végül pedig, hogy miként válhatott a csempészet, illetve a zöldhatár tiltott átlépése a határ okozta elzártság enyhítésére tett kísérletté?

Kölcsönös függőség vagy egymás mellett létezés?

Közismert, hogy a Monarchia felbomlásáig a gyakori politikai és gazdasági jellegű viták ellenére a két társország közötti kül- és belpolitikai érdekközösség, illetve a gazdasági prosperitás tudata erősebb volt, mint az államközösséget szét húzó tendenciák. A közös birodalmi lét ugyan nem múlt el nyomtalanul,¹¹ de a világháború utáni osztrák–magyar kapcsolatokat területi viták terhelték, illetve átmenetileg a két ország politikai fejlődésében is az eltérések domináltak.¹² Az 1920-as évek közepére azonban már – a sérelmek kölcsönös hangoztatása és a problémák eskalálódása után – egyre inkább a gazdasági szálak rekonstruálása, illetve az államközi kapcsolatok konszolidálása élvezett prioritást. Ez a makroszinten már részleteiben elemzett folyamat mikroléptékben, vagyis az osztrák–magyar határtérség évtizedes, intenzív interregionális kapcsolatainak vizsgálatán keresztül közvetlenebbül megragadható.

Oscar Martínez a határrégiók (*borderlands*) kapcsolatának minősége szerint négy kategóriát különített el egymástól, melyek megalkotása során a határ nyitott és zárt jellegét, vagyis a szomszédos határrégiók közötti átjárhatóságot, valamint a határt használók (állam/helyi lakosság) közötti konfliktus-kontaktus mértékét vette figyelembe. A martínezi modell az elszigetelődés és összekapcsolódás skáláján – szem előtt tartva a szomszédos térségek történeti, földrajzi, térszerkezeti, szocioökonómiai karakterét, a határ pillanatnyi politikai, ideológiai jelentőségét és a lakosság mentális határképét – elidegenített (*alienated*), egymás mellett egyidejűleg létező (*co-existent*), kölcsönösen együttműködő/egymástól függő (*interdependent*), illetve integrálódott (*integrated*) határrégiókat különböztet meg.¹³

Ezt az elméleti modellt alapul véve az osztrák–magyar határtérség a Monarchia évtizedei alatt az *interdependent borderlands* és az *integrated borderlands* keverékének jellegét mutatta. Az 1754 óta létező osztrák–magyar belső vámhatárokat

¹¹ Carlo Moos: Habsburg post mortem. Betrachtungen zum Weiterleben der Habsburgermonarchie. Wien 2016.

¹² Murber Ibolya: Az osztrák és a magyar válságkezelés 1918–1920. Hasonlóságok és különbségek a közös birodalom összeomlását követően. Századok 152. (2018) 1294–1295.

¹³ Oscar J. Martínez: Dynamics of Border Interaction: New approaches to border analysis. In: Global Boundaries World Boundaries. Ed. Clive H. Schofield. London–New York 1994. 1–15.; Hardi Tamás: Államhatárokon átnyúló régiók formálódása. Magyar Tudomány 49. (2004) 991–1001.

1850. október 1-jével lebontották, ami a közös vám- és kereskedelmi politika (vámunió) kiépülésének első lépcsőfokát jelentette.¹⁴ Ettől kezdve a két birodalomfél közötti, illetve a régiót kettészelő (pontosan kijelölt, részletesen kitérített és térképezett) osztrák–magyar határ csak tartományi határként szolgált.¹⁵ Ezt követően a gazdasági kooperáció új szintjét a kiegyezés után törvényerőre emelt – majd tíz évenként közös egyetértésben megújított – vám- és kereskedelmi szerződések jelentették.¹⁶ Ezek értelmében az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság közötti – mintegy 2000 km-es – közös határ az áru- és személyforgalom előtt teljesen nyitottá vált, vagyis azt bárki, bárhol és bármikor mindenfajta ellenőrzés és útiokmány nélkül szabadon átléphette. Az akadálytalan mozgást elősegítette az is, hogy a határőrizet triász¹⁷ ezen határszakaszra – szemben a magyar–román vagy a magyar–szerb külső vámhatárral – nem terjedt ki teljeskörűen. Határrendészeti egységek itt is működtek, hiszen a Magyar Királyi Határőrség szervezetét körkörösén, a Magyar Királyság teljes határvonalán kiépítették,¹⁸ de az osztrák–magyar közös határokon – főként, hogy a világháború előtt ezt semmi sem indokolta – nem folyt komplex határőrizet.¹⁹ Mindezek következtében a belső vámhatár által elválasztott kelet-ausztriai és nyugat-magyarországi régiók között nem volt akadálya az évtizedek óta formálódó szimbiotikus kapcsolatok elmélyülésének. A kölcsönös egymásrautaltság révén a határ két oldalán élők egyre szabadabban élhettek a másik ország piaci lehetőségeivel, kihasználva a régiók kedvező gazdasági helyzetét, adottságait.²⁰ A bécsi–alsó-ausztriai–stájer piacokon szívesen fogadták a határ menti magyar térség élelmiszereit, miközben a magyar területen

¹⁴ *John Komlos*: Az osztrák–magyar „közös piac” gazdasági fejlődése. Ausztria–Magyarország gazdasági fejlődése a tizenkilencedik században. Bp. 1990.; *Katus László*: A Monarchia közös piaca. Magyar Tudomány Új folyam 34. (1989) 808–820.; *Eddie M. Scott*: A pénzügyi függetlenség korlátai a vámunió szuverén államaiban: az Osztrák–Magyar Monarchia mint „adóunió” 1868–1911 között. *Aetas* 19. (2004) 1. sz. 202–217.

¹⁵ A határról, a határjelek helyéről, a vitás területekről és a kölcsönös területi igényekről lásd *Sallai János*: A magyar–osztrák határ történetéről a XVIII. századtól napjainkig. *Soproni Szemle* 50. (1996) 289–301.

¹⁶ Ezen jogszabályok a vámuniót már nem állandó, hanem az egyik fél követelésére felbontható, módosítható szerkezetnek tekintették. 1867. évi XVI. tc.; 1878. évi XX. tc.; 1882. évi XVI. tc.; 1887. évi XXV. és XXIV. tc.; 1898. évi I. tc.; 1899. évi XXX. tc.; 1908. évi XII. tc.

¹⁷ A határőrizet triász fogalom a határforgalom ellenőrzését, a határvonal őrzését és a határrend-betartását jelenti.

¹⁸ Magyar Királyi Csendőrség elhelyezése. A Magyar Királyi Csendőrség zsebkönyve 1–32. (1887–1918); Pénzügyigazgatóságok, Vámhivatalok, Magyar Királyi Határrendőrség tisztségviselőinek jegyzéke. Magyarország tiszti cím- és névtára 1–37. (1873–1918).

¹⁹ *Parádi József*: A magyar határőrizet a kiegyezéstől a második világháború kitöréséig, 1867–1939. In: *Őrzők, vigyázatok a határra!* Szerk. Isaszegi János et al. Bp. 2017. 481–510.

²⁰ Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1898.; *Jankó Ferenc – Tóth Imre*: Változó i. m. 63–85.; *Horváth Gergely Krisztián*: Bécs vonzásában. Az agrárpiacosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében. Bp. 2013.

élő lakosság beszerezhetette innen a számára szükséges nyersanyagokat és iparcikket (petróleum, só, textil). Az osztrák orientációt erősítő – 1810-es évekre visszanyúló – évtizedes térszerkezeti kapcsolatok okán a nyugati vármegyék a 20. század elejére egyértelműen megtalálták helyüket a Bécs–Graz körüli nagyrégió és a birodalom munkamegosztásában.²¹ A határokon átnyúló vonzáskörzetek gravitációs modell segítségével végzett vizsgálata is alátámasztotta, hogy a térségben – a nagyrégió legfőbb vonzásközpontjaként – Bécs „átvonása” mellett fontos felvevőpiacnak számított Graz, illetve az osztrák határ mentén fekvő kisebb stájer települések (Radkersburg, Fürstenfeld, Fehring) is.²²

A nyugat-magyarországi–burgenlandi térség nem alkotott ugyan homogén régiót, lévén, hogy nem rendelkezett egységes természeti, nyelvi-etnikai, kulturális és szocioökonomiai sajátosságokkal, de az évtizedes, belső határokon túlmutató formális és informális összeköttetések miatt az itt élő lakosságot erős összetartozás-tudat jellemezte.²³ A dualizmus évtizedei alatt a gazdasági kapcsolatok lépcsőzetes elmélyülésével a két régió mikrogazdasága közötti kötődések egyre szorosabbá váltak. A térségben élő lakosság – az intenzív mélységű és sűrűségű, valamint rendszeres és széles társadalmi skálán mozgó interakciók miatt – már úgy kezelte a határ másik oldalát, mint a saját oldaluk természetes folytatását.²⁴ Mindezt az is elősegítette, hogy a régiót (és a birodalmat) kettészelő osztrák–magyar határ inkább adminisztratív, mintsem fizikai szinten létezett, s ezáltal a térség lakossága számára nem jelentett többet egy virtuális választóvonalnál.²⁵

Mindez a világháború kitörésével megváltozott. A hazai (országos) közellátás problémáinak fokozódásával a régió addigi funkcionális határai – makroszintű döntések eredményeként – alárendelődtek az adminisztratív határoknak, háttérbe szorítva ezzel a régió szocioökonomiai szükségszerűségeit.²⁶ A vámszövetség ugyan

²¹ Nagy A.: A hátszág i. m. 171–173.

²² A nyugati határszél számára elsődlegesen nem Budapest, hanem Bécs, illetve Graz töltötte be az innovációt jelentő, fejlődést gerjesztő, inspiráló potenciállal rendelkező gazdasági erőter, vagyis a „természetes centrum” szerepét. Győri Róbert – Jankó Ferenc: A regionális fejlettségi különbségek alakulása a 20. században az osztrák–magyar határ két oldalán. In: Burgenland. Szerk. Jankó Ferenc – Fábrián Attila – Hardi Tamás. Bp. 2017. 404–409.; Győri Róbert: Bécs kapujában. Területi fejlettségi különbségek a Kisalföld déli részén a 20. század elején. Korall 7. (2006) 24–25. sz. 231–250.

²³ Az itt élő nemzetiségek sajátos, szubetnikai, helyhez kötődő közösségként definiálták magukat és közös etnikai identitást kialakítva a nemzet helyett a haza mint Magyarország fogalmával azonosultak. A helyi polgárok a magyar és osztrák állam közötti „mindenki földjén” a területi lojalitást a nemzetállami lojalitás elé helyezték, ami megnyilvánult a soproni népszavazás eredményében is, ahol a területhez kötődő identitás elég erős volt ahhoz, hogy a város német lakosságát megossza a hovatartozás kérdésében. Tóth Imre: Identitás és regionalizmus. A regionális identitás egy esete (?) – Nyugat-Magyarország. Közép-Európai Közlemények 1. (2008) 1. sz. 99–105.

²⁴ Hardi T.: Államhatárokon i. m. 992.

²⁵ Tóth I.: Identitás i. m. 102.

²⁶ Hardi T.: Államhatárokon i. m. 992.

a háború alatt is érvényben maradt, azonban a határrégiókban lakók addigi szabad mozgását az állam korlátozni kezdte, és a határátlépés kötelező elemévé vált az utazási és szállítási igazolvány. Így makroszinten a határ összekötő szerepe helyett ekortól a határ elválasztó funkciója dominált. A határforgalom egyre inkább informális keretek közé szorult és a nyugati határtérség átmenetileg az *alienated borderlands* (elidegenedett határrégiók) jellemzőit mutatta. A háborús körülmények, az államközi gazdasági zárlatok, az egyre kedvezőtlenebb politikai és katonai viszonyok és érdekellentétek, majd a háború végétől a területi rivalizálás miatt gyakorlatilag ellehetetlenült – de legalábbis egyre nehezkesebbé vált – a legális határátlépés és élelmiszerelexport. Erre a határ menti mikrotérségben élők sajátos módon reagáltak: egyrészt alkalmazkodtak a kialakult helyzethez, másrészt viszont individuális érdekeiket szem előtt tartva „lázdak” is az állami rendelkezések ellen.

Az állam és a régióban élők érdekei között feszülő ellentét 1914–1921 között fokozatosan egyre súlyosabbá vált. Makroszinten a két egykori társország 1918–1919 fordulójától riválisként, szinte idegenként tekintett egymásra, aminek következtében megkezdődött a határrégió militarizálása, a határhatszám, a határátlépés feletti kontroll igényének nemzeti megfogalmazása. Ugyanakkor az állami intézkedések miatt a mindennapjaiban korlátozott helyi lakosság sem a háború alatt, sem azt követően nem tekintett idegenként a másik oldalra, s nem volt hajlandó lemondani a határ másik felére szorult kapcsolatairól. Ehelyett a határon átívelő szocioökonómiai kötelekeket – igazodva a lehetőségekhez és az új keretekhez – illegális úton próbálta továbbra is életben tartani. A kapcsolatok efféle átalakulása, vagyis a feketézés kibontakozása – különösen, hogy abban a helyi (eleinte többségében) osztrák, illetve magyar illetőségű lakosságon kívül az állami érdekeket elvben képviselő helyi hatóságok is részt vettek – oldotta a határ merevségét azáltal, hogy megkérdőjelezte a határ létének lényegi aspektusát, nevezetesen, hogy az el tudja-e fogadtatni magát a térségben, vagy sem.²⁷

A terület hovatarozásáért lezajlott – gyakran erőszakos – események időlegesen destabilizálták a régiót. A saint-germain-i és trianoni döntés értelmében kialakított politikai határ egyfajta etnográfiai-fiziográfiai határ jellegét öltötte magára, lévén, hogy az új államhatárt az etnikai-természeti kontaktzónában²⁸ az érintett etnikumok

²⁷ Szilágyi L.: Csanalos i. m. 118–119.; Lászlóffy Aladár: Határológiai kistrakta. Korunk 9. (1998) 4. sz. 3–6.

²⁸ Részletesen lásd Keményfi Róbert: Szemben álló kultúrák, térbeli határok, kontaktzónák. Korunk 16. (2005) 8. sz. 42–48.; Végő Andor: A horvát–szerb etnikai kontaktzóna. Politikai- és történeti-földrajzi értékelés. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem. Pécs 2008.; Biczó Gábor: Az asszimiláció, a kontaktzóna és az interkulturalitás néhány elméleti kérdése a kárpátaljai etnikai együttélési helyzetek vizsgálatában. Szellem és Tudomány 5. (2014) 1. sz. 85–96.

megozslásának és a geopolitikai tényezőknek a mérlegelésével jelölték ki.²⁹ Eközben viszont a valós szocioökonómiai tényezők és a helyi lakossági igények a döntés meghozatalánál háttérbe szorultak. A határvonal ugyanis komplex gazdasági területeket vágott ketté, amelyek újjászervezéséhez idő kellett. Ráadásul az elszakított vármegyereszkek – mivel termelés tekintetében már a világháború előtt is passzív gazdasági mérleggel rendelkeztek – saját termelésből nem tudták megoldani a helyi közellátást, így továbbra is rászorultak a magyarországi térségek, különösen a Rábavidék és a Dunántúl behozatalára. Az 1918–1921 között de iure létező határ nagyfokú elzártsága – a realitásokat és az államközi gazdasági kapcsolatok tehermentesítésének szükségességét felismerve – fokozatosan oldódott, ami meggyorsította a határszéli forgalom legális szintű újraindulását. A végleges határ 1922-es megállapítása, illetve a határjelölő oszlopok 1924. júliusi kihelyezése, majd a határmegállapító bizottság augusztusban tartott utolsó ülése, valamint az osztrák–magyar gazdasági-kereskedelmi egyezmény megszületése³⁰ megnyitotta az utat a *co-existent borderlands* (egy-más melletti határrégiók) kialakulása előtt. A kapcsolatok újjáépülése épp annyira volt az évszázados – kölcsönösen prosperáló – gazdasági együttélés természetes következménye, mint amennyire a változó viszonyok és körülmények közepette is egymásra utalt érdekekhez való alkalmazkodás szülte kényszerhelyzet. Az Ausztria és Magyarország kapcsolatában beállt enyhülés, az államközi megállapodások, a kölcsönös áruforgalom és a kishatárfogalom megindulása egyértelmű nyitást jelentett, még ha a határon való átkelést az 1924-es vámtörvények értelmében szigorúan szabályozták is. Eközben a csempészet súlypontja – az árfolyamkülönbségek, a korona gyengesége (devalvációja), a kincstári haszonrészesedés és a szabadpiaci viszonyok vártnál lassabb normalizálódása miatt – időlegesen Magyarország felé tolódott. A korábbi évekkel összevetve az 1920-as évek második harmadában, de leginkább 1925–1926-ban arányaiban több csempészáru (főként cukor, kávé, petróleum, textil- és dohánytermék) érkezett az országba, mint amennyit innen Ausztriába szállítottak. 1927-től az államközi viszonyok rendezésével párhuzamosan a határ menti feketetés egyértelműen visszaesett, majd lassan elsovadt. Az elvétve előforduló csempészetek termékpalettájukban igazodtak az évtizedes osztrák–magyar árustruktúrához. A csempészek illetőségét tekintve pedig 50–50%-ban osztrák és magyar állampolgárok egyaránt részt vettek a feketetésben.

²⁹ *Kocsis Károly*: A politikai és az etnikai földrajz határértelmezései. In: Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III. Szerk. Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László. Bp. 2004. 23–28.

³⁰ Az 1922 februárjában megkötött preferenciális szerződés az 1421/1923. M.E.sz. rendelettel 1923 márciusában lépett életbe. Az egyezményt – a vámjog szabályozásáról és a vámtarifáról szóló 1924. évi XIX. és XXI. tc. értelmében – az 1926. évi XVIII. tc.-ben módosították, illetve kiegészítették, mellyel a két, immár önálló ország kereskedelempolitikája átmenetileg újból egymásra talált.

Az évtized utolsó harmadában a makro- és mikroszintű kapcsolatok ugyan stabilizálódtak, de a két ország között közel sem volt olyan baráti a viszony, mint évtizedekkel korábban. Az eltérő – de bizonyítottan egymásra utalt – érdekek kereskedelempolitikai téren 1930-tól ismét egyre többször ütköztek egymással, mígnem az állandó súrlódások elvezettek az 1932-es osztrák–magyar vámháborúig.³¹ A makroszintű kapcsolatok ismét destabilizálták a határ menti régiókat, egyúttal pedig régi határjárési stratégiák felelevenítését tették szükségessé. A csempészet több éves szünet után előbb 1931 nyarán, majd főként 1932 tavaszától ismét fellendült, mígnem a nyár-ősz folyamán az alig kéthetes vámháború alatti gazdasági elzárkózást megtörve teljesen elszabadult. Ettől kezdve pedig jelenléte kisebb méretekben ugyan, de ismét stabilizálódott a határregióban.

A feketekekerkedelem évtizede (1914–1926)

A háború kirobbanása, a nemzeti gazdaság összeomlása, a szabadpiaci viszonyok visszaszorulása, az áruhiány, a pénz leértékelődése fokozatosan átalakította a határ mentén élők addig megszokott határátkelési szokásait. A „rögtönözve ki-szervezett”³² hadigazdaság keretei között az állam nem tudott olyan erőforráskészletet kínálni a régió lakossága számára, ami a megélhetést a korábbiakhoz mérten biztosíthatta volna. Emellett a hazai közellátás fokozódó gondjai miatt a magyar állam nem garantálta az addigi határon átnyúló interregionális kapcsolatok fenntartását és a növekvő kelet-ausztriai szükségletek legális élelmiszerexport útján történő kielégítését. Így kettős játék alakult ki a határ mentén. Az itt élők számára továbbra is lényeges (és egyre jövedelmezőbb) volt, hogy termékeiket

³¹ 1932. július 16-án éjfél-től az osztrák kormány (aktív külkereskedelmi szaldót követelve) az 1931-ben egy évre szólóan megkötött – és ekkor hatályát veszített – kereskedelmi szerződésre hivatkozva a magyar mezőgazdasági idénycikkek kivitelének legérzékenyebb idejében lezárta határait a magyar áruk előtt. A viszony rendezésére végül épp a vámháború okozta osztrák gazdasági kényszerhelyzet jelentett sürgető indokot. A vámháborút július 30-án felfüggesztették, majd az új szerződés megkötéséig (december közepe) ideiglenes rendelkezések kiadásáról egyeztek meg. Kedden újabb tárgyalások kezdődnek a magyar–osztrák vámháború megszüntetésére. Pesti Napló, 1932. július 16. 1–2.; Ausztriában ma a parlament elé kerül a magyar kereskedelmi szerződés. 8 Órai Újság, 1932. december 22. 8.

³² Az 1912 decemberében szentesített, háború esetén – brit minta szerint – a kormányt kivételes hatalommal felruházó LXIII. tc. megalkotását évtizedes törvény-előkészítő törekvés, kísérletezés előzte meg. Csakhogy a törvény és annak értelmében elkészült jogszabály-tervezetek a hadigazdaság kiépítésére nem szolgáltak kész megoldás-készlettel, különösen, hogy a jogalkotó és alkalmazó szerveknek nem voltak a hadigazdálkodásra vonatkozó tapasztalatai. A háború támasztotta rendkívüli szükségletek és az időközben felmerülő objektív nehézségek kezelésére improvizálva, gyors egymásutánban kellett újabb és/vagy kiegészítő – időnként ellentmondásos – jogszabályokat hozni. *Hatos Pál*: Az elátkozott köztársaság. Bp. 2018. 23.; *Tóth Árpád*: A hadigazdálkodás jogi szabályozásának problémái az első világháború idején Magyarországon. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica* 60. (2002) 47–77.; *Kelemen Roland*: A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény országgyűlési vitája és sajtóvisszhangja. *Parlamentari Szemle* 1. (2016) 1. sz. 70–91.

eljuttathassák a határ túloldalára, kihasználva a határfekvésből adódó előnyöket, a hiánygazdaság folytán növekvő osztrák piaci igényeket, illetve az államok közötti áruszerkezeti és árfolyambeli eltéréseket. Mindeközben a kormány abban volt érdekelt, hogy az állami szabályozás a határ mentén se gyengüljön és az országos közellátás érdekében hozott rendelkezések a határrégióban is érvényre jussanak. A problémák áthidalására, illetve a szükséghelyzet kezelésére a határ mentén élők számára a transznacionális cselekvések illegális szintje – közöttük a csempészet kibontakozása – jelentette a megoldást.³³ Vagyis az állami politika által szabályozott nemzeti piac centripetális erejével szemben az Ausztria irányába mutató gazdasági érdekek centrifugális ereje erősebbnek bizonyult.³⁴

Az állam és a helyi hatóságok lassú fellépése, a rendelkezésre álló hatékony eszközök hiánya, a feketepiacra való belépés eredendő okainak felszámolhatatlansága miatt a lakosság csaknem egy évtizedig tartósan és jövedelmezően tudott élni az alternatív gazdasági mechanizmusokkal. A kormányzati politika ugyan szisztematikusan próbálta mérsékelni e tevékenységek körét, ám minél inkább fokozódott az állami ellenőrzés a rendelkezésre álló készletek elosztása felett, és minél inkább szigorodtak a korlátozó intézkedések, annál jobban nőtt az illegális gazdaság, illetve az abba való menekülésre, belépésre ösztönző erő. Ennek eredményeként a határ két oldalán élők 1916-tól már tömegesen kapcsolódtak be a csempészetbe.³⁵

A háború alatt, a vámunió ellenére, az osztrák–magyar belső határon is fokozottan előtérbe került a határőrizet fontossága: a határforgalom ellenőrzése, illetve ezzel összefüggésben a gazdasági bűncselekmények, árdrágító visszaélések visszaszorítása. A csempészet elleni fellépésre a területileg illetékes csendőrség alárendeltségébe helyezett pénzügyőrség belterületi szakaszait vették igénybe. A pénzügyőr szakaszok a határon járőröztek, lesállásokat építettek, illetve foglaltak el s állandó „házmotózási” paranccsal is rendelkeztek.³⁶ A gyéren telepített határőrs hálózat a kis létszámú legénységi állománnyal azonban csak nehezen tudott megfelelni a megváltozott gazdasági, pénzügyi és biztonsági kihívásoknak. A feketekereskedelem elleni hatékony(abb) fellépés érdekében az őrsöket az évek során több helyen meg kellett erősíteni (Pornóapáti, Szentelek, Gyanafalva stb.),

³³ Nem volt új keletű jelenség, mivel a határon átnyúló illegális áruforgalom alig egy évszázaddal korábban is működött, de tömeges méreteket csak ebben az időszakban öltött. *Horváth Gergely Krisztián*: Bécs i. m. 424–433.

³⁴ *Turai Tünde*: Határjárók és határ mellett élők. Hármashatár-helyzet Magyarország délnyugati, délkeleti és északkeleti térségében. In: Hármashatár néprajzi nézetben. Szerk. Turai Tünde – Mészáros Csaba. Bp. 2015. 7–36.

³⁵ Részletesen lásd *Nagy A.*: A hátszág i. m.

³⁶ A feladatok ellátására – a vámőrség 1924-es felállításá előtt – be lehetett vonni a vármegye területén működő városi rendőrségek és a határrendőrség szerveit is, továbbá szükség esetén a csendőrségtől is erősítést lehetett kérni. *Prukner Attila*: A magyar vám- és pénzügyőr szervezetek tevékenysége 1867–2010 között. Doktori (PhD) értekezés. Nemzeti Közszolgálati Egyetem. Bp. 2013. 33–36.

illetve újakat is kellett létesíteni (például Velike, Kukmér, Hamvasd, Edeháza, Kőpatak).³⁷ 1918 végén a kormány már határrendőrségi kordon létrehozásáról is döntött. Öt kilométerenként megfigyelő pontokat állítottak fel, amelyek egyik feladata a fegyver- és élelmiszer-csempészet megakadályozása volt.³⁸

Miközben a magyar kormányzat a feketepiac visszaszorításában volt érdekelt, és minden eszközzel kísérletet tett annak felszámolására, addig Ausztriának eleinte nem állt érdekében felvenni a harcot a csempészet ellen, amelytől a háború alatt (sőt, még az 1920-as évek elején is) az élelmiszer-ellátási nehézségek mérséklését és a közellátás minimális szinten tartását remélte. Mindez makroszinten újabb feszültségeket generált, miközben mikroszinten – az 1920-as évek végéig – a „legvígabb csempészeletet” teremtette meg a határon.³⁹ Osztrák részről szinte alig működött az ellenőrzés,⁴⁰ illetve lényegesen kevesebb hatósági intézkedést hoztak a – hivatali szervek és az államközeli vállalatok által is űzött – csempészet, illetve az illegális cserekereskedelem ellen, mind a világháború alatt, mind általában a határvita éveiben is. Az új állam- és vámhatár 1922-es megállapításával Ausztria új határrendszert vezetett be. (Az 1920. június 10-ei vámtörvény értelmében korábban már átalakították az 1830-tól fennálló pénzügyőrség [k.k. Finanzwache] jogutódjaként felálló vámőrséget [Zollwache] is.) Ausztria addigi keleti határa az alsó-ausztriai és stájer területekről Burgenland annektálásával keletebbre tolódott, és ezzel a vámosok is kelet felé mozdultak el. A régi határról kivont tisztviselők elhelyezésére, valamint a vámhivatali osztályok irodái számára megkezdődött a vámházak építése a burgenlandi határszakaszon – 1950-ig 28 ilyen ház épült.⁴¹ Az új határra áttelepített (az eleve alacsony létszámú) vám-tisztviselők nem ismerték a terepet, így eleinte aligha léphettek fel hatékonyan a csempészekkel szemben. Ráadásul az osztrák vámosok olyan nagy távolságokra állomásoztak egymástól, hogy még fényes nappal is könnyűszerrel át lehetett lépni gyalogosan a határt. Ha a csempészt mégis tetten érték, akkor kezdetben sem léptek fel vele szemben erőszakosan. A vámosokat az osztrák oldalon sem fizették meg jól, s emiatt azok sem végezték mindig az előírásoknak megfelelően munkájukat; elő-előfordult, hogy futni hagytak embereket. A csempészet az 1920-as

³⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL VaML), IV.405.b. Vas Vármegye Alispánjának iratai, Közigazgatási Iratok 1872–1951. (a továbbiakban: IV.405.b.) 1346/1916.; 1522/1918.; 1525/1918.; 1622/1919.; 1624/1919.

³⁸ *Murber Ibolya*: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk* 64. (2019) 2. sz. 193.

³⁹ Csempészvilág. *Budapesti Hírlap*, 1923. augusztus 15. 5.

⁴⁰ A pénzügyőri közegek folyamatos utánpótlást biztosítottak a külső, katonai határvédelem terén az olasz és orosz területek felé, ezáltal a belső határok felügyeletére kisebb figyelem jutott. A pénzügyőrség alkalmazottainak mintegy 10%-a (kb. 940 ember) életét vesztette a háborúban.

⁴¹ *Ferdinand Hampl*: Zollwache Chronik (<https://bit.ly/3hhVefu>, letöltés 2021. márc. 25.)

évek elején még alapvetően biztonságos tevékenység volt, ám ez az 1930-as évekre megváltozott. A lánckereskedelem ekkor ismét megerősödött, amivel párhuzamosan nőtt az erőszak is a határon. Az osztrák vámisztviselők is egyre gyakrabban használták lőfegyvereiket.

A Monarchiával szemben 1915-ben életbe léptetett gazdasági blokádot a győztes hatalmak a fegyverszünet megkötése után sem oldották fel. Mindez jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az addig sem csekély élelmiszerhiány mind az osztrák, mind a magyar oldalon egyre súlyosabb méreteket öltött, tovább fokozva a határ menti csempészet intenzitását.⁴² A hiánycikkek beszerzése miatt előbb a Károlyi-, majd a tanácskormány is igyekezett árucserre-egyezményeket kötni Ausztriával. Remélték, hogy a kereskedelmi forgalom normalizálásával talaját veszti majd a nyugat-magyarországi feketezés is. Csakhogy a megkötött államközi rekompenzációs szerződések értelmében eszközölt szállítások – hol a valós hiány miatt, hol pressziós célból – mindkét oldalon akadoztak. Ez pedig azt eredményezte, hogy a hivatalos árucserre mellett az osztrák és a magyar kormány is megpróbálta illegális módon beszerezni a hiánycikkeket. Felvetődött tehát az államilag támogatott, központilag szervezett csempészet szükségessége mint a blokád elleni küzdelem egyik eszköze. 1919 májusában az árubeszerzési kirendeltségek felállításával sor is került a hazai „külkereskedelem” csempészáron való megszervezésére. Mindez ugyanakkor nem járt együtt az „egyéni kezdeményezések” visszaszorulásával, mivel a csempészek nem igazán voltak hajlandók eladni áruikat a kirendeltségeknek.⁴³

1919 augusztusában, a Tanácsköztársaság bukása után a szövetséges hatalmak Magyarországon is feloldották a blokádot.⁴⁴ Ettől kezdve nem volt már szükség az állami beszerzés illegális útjaira. Ugyanakkor a lakosság – különösen Ausztriában – továbbra is éhezett és nélkülözött, ami miatt az osztrák–magyar határ menti csempészet minden eddiginél jobban (és szervezettebben) virágzott.⁴⁵ A Friedrich-kormány az árak leszorítása és a csempészet visszaszorítása céljából megállapodott az osztrák kormánnyal és a stájer tartományi főnökséggel a

⁴² A közlekedési miniszter az 1919. január 13-ai minisztertanácsi ülésen bejelentette, hogy a közszükségleti cikkek Ausztriába történő csempészetének radikális módon való megakadályozása nélkül az ország élelmezése és a belső rend fenntartása katasztrófálissá válhat. MNL OL K 27 MTJ 7., 1919. jan. 13.

⁴³ A Tanácsköztársaság alatti osztrák–magyar államközi és gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok, az árucserre, valamint a központilag szervezett csempészet részleteiről lásd *Gábor Sándorné*: Ausztria és a magyarországi Tanácsköztársaság. Bp. 1969. 46–59., 207–238.

⁴⁴ Ausztriával szemben a gazdasági blokád már 1919 márciusában – épp a magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltásának napján – véget ért, ami a meginduló élelmiszersegélyek következtében némileg mérsékelte nyugati szomszédunk élelmiszerfüggőségét Magyarországtól. *Murber Ibolya*: Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után. Bp. 2021. 64–81.

⁴⁵ A M. Kir. I.–Vasi Határcsendőr-zászlóalj története. Bev., jegyz. Suba János. Vasi Szemle 55. (2001) 693–704.

csereforgalom és árubehozatal új szerződéses alapjairól.⁴⁶ Ettől azonban a feketezés nem szűnt meg. Egyes jelentések szerint például 1919. augusztus-szeptember havától éjjelente a szombathelyi Szent Márton utcán szekérszám vitték ki a gabonát Ausztriába. Ha ez megtörténhetett egy városban, melynek saját rendőrsége is volt, nem kérdéses, hogy mi zajlott a vármegye határszéli „álmos bakterú kis falvaiban”.⁴⁷ A helyzet súlyosságát mutatja, hogy 1920 januárjában, a közellátás számára szükséges gabona előteremtésének módozatairól tartott vármegyei értekezleten már egy olyan indítványt is előterjesztettek, amely a csempészetet hazárulássá kívánta minősíteni és a tetten ért csempészeket helyszíni felakasztással vagy agyonlövésssel akarta büntetni, mondván, hogy „egy akasztás elvenné a megye összes csempészének kedvét minden gabonakilopástól”.⁴⁸ A hatályos törvények miatt az indítványt végül nem fogadták el, sőt valójában sohasem szabtak ki igazán súlyos és/vagy anyagiakban is érzékeny büntetéseket a csempészekre.

A világháború idején megnövekedett csempészet hatására átalakították a gazdasági büntetőjog vonatkozó passzusait, illetve megalkottak számos, addig nem létező – a fogyasztók érdekében hozott – rendelkezést is. A közszükségleti cikkekkkel elkövetett árdragító visszaélésekről elsőként az 1916. január 24-én hatályba léptetett 1916. évi IX. tc. rendelkezett. A törvény ugyan nem sorolt fel külön kategorizált tényállásokat, de a szöveg szerint a csempészet mint szándékos nyerészkedési céllal, hatósági engedély nélkül, nem hivatászerűen végzett kereskedelmi tevékenység, kihágásként, büntetendőnek minősült.⁴⁹ Ahogy a háború után változott az árdragítás problémája, úgy változott a törvényi szabályozás is.⁵⁰

⁴⁶ Új alapon indul meg az áruforgalom. Rábavidék, 1919. november 2. 2–3.; Megindult a csereforgalom. Vasvármegye, 1919. november 6. 3.; A csereáruforgalom. Vasvármegye, 1919. november 7. 2.; Az áruforgalom. Vasvármegye, 1919. november 9. 1–2.; Csereforgalom. Rábavidék, 1919. november 9. 3.

⁴⁷ Még mindig csempésznek. Vasvármegye, 1920. január 24. 5.

⁴⁸ Térfi Béla államtitkár, a gabonagyűjtés országos kormánybiztosa elnökletével és a járási főszolgabírók, a katonaság és más illetékesek bevonásával tartott tanácskozáson Maróthy alezredes vetette fel a radikális indítványt. Felhívta az illetékes körök figyelmét arra, hogy nem vezethet eredményre olyan ellenőrzési és büntető rendszer, mely a százezer koronát nyerő csempészt csak pár ezer koronával bünteti egy véletlen rajtavesztés esetén. Csehszlovákia például 1920 szeptemberében a felvidéki csempészet ellen hasonló statáriális rendeletet adott ki, ugyanis kötél általi halállal rendelte büntetni azokat, akik közszükségleti cikket engedély nélkül kiszállítanak. 1921 januárjában a Magyarország déli szomszédja pedig már 10 év börtönnel büntette a csempészeket. Még mindig csempésznek. Vasvármegye, 1920. január 24. 5.; Statárium a csempészet ellen. Vasvármegye, 1920. szeptember 4. 3.; A csempészt Szerbiában 10 év börtönnel büntetik. Vasvármegye, 1921. január 27. 4.

⁴⁹ Eszerint a csempészet korabeli fogalmán – a mai értelmezéssel ellentétben – nemcsak az ország- és/vagy vámhatáron át történő tiltott áruszállítást értették, hanem az illegális módon végzett belföldi áru fuvarozást is.

⁵⁰ A növekvő élelmiszerhiány és az ellátási nehézségek miatt a jogszabályokat 1919-ben is megerősítették. A Károlyi-kormány az 1919. évi XII. néptörvényben az árdragító visszaélések hatályosabb megtorlásáról rendelkezett. A törvény 9.§-a már vétségge minősítette a közszükségleti cikkek nyerészkedési céllal való, közfogyasztás előli eltitkolását vagy elrejtését. Büntetéseként két évig terjedhető

Az 1916-os törvénycikk hiányossága és hatályosságának kérdése eredményezte az 1920. évi XV. tc. kiadását, melynek 1. §-a már az árdrágító visszaélések nyolc tényállását sorolta fel, közöttük a 6. pontban az árucsempészet vétségét, illetve súlyosbító körülmények esetén büntetett is.⁵¹ Az 1920 júliusában hatályba lépett törvény rendelkezett arról is, hogy a közvetítő árdrágítókat botozással büntethetik, de ennek gyakorlati alkalmazására alig került sor. (Végül a botozás alkalmazási határidejét alig egy évvel és néhány fenyítéssel később, 1921. szeptember 23-ával megszüntették.)⁵² Ezt követően az 1926. július 1-vel hatályba lépő vámjog szabályozásáról szóló 1924. évi XIX. tc. rendelkezett részletesen az akkor már árdrágító visszaélés helyett vámjövédéki kihágássá átminősített csempészettről.⁵³

A törvények és rendeletek szaporodása, illetve szigorodása már önmagában is sokat elárul a csempészet méreteiről. Ugyanakkor a jogszabályok útvesztőjében egyre nehezebbé vált az eligazodás, s emiatt meglehetősen önkényessé vált a bírósági gyakorlat, az ítéletet hozó fórum (szolgabíróság, uzsorabíróság, rendőrhatalóság stb.) megválasztása, illetve a bűncselekmény súlyára nézve hozott ítélet is.⁵⁴ Általánosnak tekinthető gyakorlat volt, hogy az áru elkobzása mellett főbüntetésként néhány napi (esetleg heti) elzárást, míg mellékbüntetésként pénzbírságot szabtak ki az elkövetőkre. A büntetések – kevés kivételtől eltekintve – messze elmaradtak a lehetséges büntetési tételek maximumától. A pénzbírság kiszabásakor például az esetek 70-80%-ában csak a csempészetre szánt áru mennyiségéhez viszonyított aktuális vételárat, vagyis az érvényben lévő maximális beszerzési árat vették alapul.

fegyház, illetve 1000-2000 korona pénzbüntetés kiszabhatóságát írták elő. 1919. évi XII. néptörvény; 1601/1919. sz. BM. rendelet.

⁵¹ A csempészet fogalma ekkor nyert először hivatalos törvényi meghatározást. Emellett a csempészügyek jogi megítélése kapcsán megjelent az ország megszállt területére (például anchluss terület) történő engedély nélküli kiszállítás tényállása is. Az 1920-as törvény jóval súlyosabb fő- és mellékbüntetéseket irányzott elő az árdrágítókkal szemben (megtorlás és megelőzés céljából).

⁵² Az árdrágítók elleni botbüntetés bevezetését Slachta Margit is erősen szorgalmazta, bár elismerte, hogy az – egyébként 1848 után már nem alkalmazott, majd 1871-ben eltörölt – testi fenyítés sérti az emberi méltóságot. Ugyanakkor ő javasolta a botozás kiterjesztését a nőkre is, különben „arra a meglepő eredményre fogunk jutni, hogy az összes láncolásokat és árdrágításokat nem a férfi, hanem a nő csinálja [tudnillik az árdrágító női hozzátartozója].” A történetírás ebből adódóan tévesen Slachtahoz köti a XXVI. tc.-kel megszavazott „politikai botbüntetést” is, holott ennek sem tárgyalásán, sem szavazásán nem volt jelen. *Balogh Margit*: Slachta Margit a Nemzetgyűlésben, avagy az első női képviselő (1920–1922). In: A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére. Szerk. Gergely Jenő et al. Bp. 2000. 27–38.; Botbüntetés. Rábavidék, 1920. június 27. 4.; A botbüntetés törvényét. Kőszeg és Vidéke, 1920. június 27. 3.; Megszűnt a botbüntetés. Rábavidék, 1921. szeptember 24. 3.

⁵³ A közel 30 évig érvényben lévő első magyar vámtörvény a vámjogi anyagi és eljárási rendelkezéseken kívül a vámbűncselekményeket és szankciójukat is tartalmazta. Emellett érdekessége, hogy azt a Csemegi-kódexet jelölte meg háttérjogszabályként, mely nem is fogalmazott meg rendelkezéseket vámbűncselekmények esetén.

⁵⁴ *Varga Norbert*: Árdrágító visszaélések a Szegedi Ítéltábla gyakorlatában az 1920. évi XV. tc. alapján. *Acta Universitatis Szegediensis. Forum Acta Juridica et Politica* 7. (2017) 2. sz. 83–93.

Ezzel figyelmen kívül hagyták azt a profit-többletet, melyet az osztrák és magyar piac közötti árfolyam- és inflációkülönbségek miatt egy sikeres csempészet esetén a feketézők elérhettek.

A határ menti csempészetre jelentős hatással volt a népbiztosok perét kísérő tiltakozás, illetve ezzel összefüggésben a fehérterrort és a magyar belpolitikát elítélő nemzetközi fellépés. Ennek részeként az 1919-től Amszterdamban székelő Nemzetközi Szállítási Dolgozók Szakszervezeti Szövetsége (ma: International Transport Workers' Federation) 1920. június 20-tól bojkottot hirdetett Magyarország ellen, vagyis minden vasúti, vízi, postai, telefon- és távíró összeköttetést meg akart szakítani az országgal.⁵⁵ A Magyarországgal szemben kérelhetetlen feltételeket előírányzó határozat végrehajtására és ezzel az ország izolálására elsőként – és szinte egyedülként – az osztrák szállítási, fuvarozási és forgalmi munkások szervezete vállalkozott.⁵⁶ A bécsi bojkottbizottság által kivitelezett osztrák akcióval szemben a Renner-kormány eleinte nem foglalt állást, és teljesen passzívan viselkedett, illetve nem tudta mérsékelt befolyását érvényesítve elfojtani azt a mozgalmat, melyet az osztrák lakosság többségének akaratával szemben szerveztek meg.⁵⁷

Miután a központi bojkottbizottság nem hajlott a magyar vezetés által javasolt előzetes tárgyalásokra, a magyar kormány válaszul azonnali ellenbojkottot hirdetett, vagyis Ausztriával és mindazon államokkal szemben, amelyek a blokádban részt vettek, élni kívánt a represszió (viszonosság) jogával. Ennek keretében beszüntette az áru- és teherforgalmat az osztrák tartományokkal. A legszigorúbb határozatot rendelte el, így Ausztria irányába semmilyen Magyarországról indított vagy Magyarországon átirányított

⁵⁵ A szervezet 1920. március 5-6-án határozta el a bojkottot, de csak június 11-én adta ki a végleges felhívást, melyben értesítették valamennyi ország munkásszervezetét, hogy álljanak készen Magyarország teljes gazdasági bojkott alá vonására és a nemzetközi szervezet, illetve Edo Fimmen főtitkár utasításait követve minden olyan munkát szüntessenek be, amely valamely módon a magyar kormány érdekeit szolgálja. A bojkott mindennapos eseményeinek bemutatása, mellyel 1920 júniusa és augusztusa között a legtöbb helyi és országos sajtóorgánium rendkívül mélyrehatóan – többnyire címlapon – foglalkozott, nem képezi részét tanulmányomnak, ehelyütt csak a csempészetre gyakorolt hatásával összefüggésben szólok róla röviden. Továbbiakban lásd még *Mályusz Elemér*: A vörös emigráció. Napkelet 9. (1931) 2. sz. 109–110., 3. sz. 243–250.

⁵⁶ A bécsi Jótételei Bizottság a bojkott előtt felszólította Ausztria népét, hogy tartózkodjanak az olyan pártpolitikai lépésektől, melyek az ország gazdasági életének mielőbbi talpra állását megakadályozhatják. Határolódjanak el az árucere-forgalom megakadályozásától, hiszen Ausztria, de különösen Bécs rászorul a magyar termésre, lévén, hogy alig rendelkeznek ötnapi (antantmisszió által beszerzett) élelmiszerkészletnél több tartalékkal. Ma kezdődik a vörös bojkott. Vasvármegye, 1920. június 20. 1.

⁵⁷ A bojkott kezdete előtt Renner tájékoztatta Gratz Gusztáv, bécsi magyar követet, hogy a bojkott nem az osztrák kormány ügye, hanem nemzetközi szociális akció, bár végrehajtásában részt vesznek az osztrák szakszervezetek is. A kormányzat csak hetekkel később ismerte fel felelősségét az ügyben. Ekkor elhatározta, hogy a bojkott résztvevőit – mint szolgálati kötelességüket megtagadókat – a bojkottot követően fegyelmi eljárás alá vonja. Erre válaszul viszont a bécsi munkások általános sztrájkot ígértek arra az esetre, ha a kormány egyetlen alkalmazottat is elbocsátana.

élelmiszer-szállítmány nem haladhatott át.⁵⁸ Ugyancsak elzárták az osztrák partnerektől a nyugat-magyarországi kőszénbányákat is, amelyek addig Bécs közműveit, illetve téglá- és cukorgyárait látták el.⁵⁹ A határozat idején csak külön belügyminiszteri záradékkal ellátott útlevel, úti igazolvány, engedély jogosított a határ átlépésére vagy a határon át való másnemű érintkezésre (például pénzátutalás, értéküldemény, telefon-összeköttetés). A határt védő közegek a legszigorúbb utasítást kapták, s a tilalom ellen vétőkkel szemben gyakorolhatták a fegyverhasználati jogot. Az illegális határátlépést megkísérlők így az életükkel játszottak.⁶⁰

Az amszterdami „vörös bojkott” azonban már az első napon a teljes kudarc képét vetítette előre, különösen, hogy hatóköre korántsem terjedt ki a Szövetség által összefogott közel 28 milliós munkásságra. A nyugati államok (Anglia, Németország, Franciaország, Svájc) és munkásságuk a beavatkozást elítélve nem vállaltak szolidaritást a bojkottot szinte egyedüliként végrehajtó Ausztriával.⁶¹ De jelentős volt a kezdeményezés elutasítotttsága, a nyugtalanság és a széthúzás vele kapcsolatosan Ausztria több területén is (Bécs, Fehring, Bruck) a vasúti és postai alkalmazottak, valamint a kereskedők és a munkások körében. Sokan nem kívántak beállni a mozgalom mögé. Bécsben a létszámbeli kisebbségben lévő nem szociáldemokrata, illetve keresztényszocialista szakszervezetek, állami alkalmazottak körében zavargások, sztrájkok törtek ki.⁶² Az osztrák polgárság is hatá-

⁵⁸ Az osztrák bojkottal szembeni, magyar mentalitásra jellemző gondolat: „majd meglátjuk, ki bírja tovább. Ha a mi nadrágunk kiszakad, azt még be tudjuk foltozni és azért csak nadrág marad, hanem odaát az üres gyomruk csak tömjék meg új nadrággal és cipőkkel.” Határvidékünk és a bojkott. Vasvármegye, 1920. június 27. 3.

⁵⁹ Lajtaújfalu (Neufeld an der Leitha), Zillingdorf, Brennbergbánya (illetve a Sopronvidéki Kőszénbánya Rt.) kiváló minőségű barnaszenének és lignitének fő fogyasztóhelyei Bécs, Bécsújhely, valamint a környező települések (például Felső- és Cinfalva) voltak. A Soproni-hegység erdejének mélyén fekvő bányák, az oda levezető aknák – mint Ausztriába tartó föld alatti utak – a csempészek számára kedvező terepet biztosítottak (főként a határ 1922-es demarkálása után). Hogy áll a vörös bojkott? Vasvármegye, 1920. június 29. 2.; *Reményi Viktor: Brennbergbánya története, 1759–1933.* Sopron 1935.; *Vajk Artúr: A brennbergi szénbányászat és a bécsi hajózható csatorna.* Soproni Szemle 4. (1940) 4–5. sz. 221–232.; *Lovas Gyula: A brennbergi bányavasút.* Soproni Szemle 21. (1967) 3. sz. 224–233.; *Becher Nándor: Brennbergbánya, 1753–1793–1953.* Sopron-Brennbergbánya 1993.; *Uő: „Mesél a brennbergi múlt.”* Sopron 2001.; *A. Szála Erzsébet: A brennbergi szénbányászat a kezdetektől 1900-ig.* Bányászattörténeti Közlemények 7. (2012) 2. sz. 64–87.

⁶⁰ Határozár. Kőszeg és Vidéke, 1920. június 27. 1.

⁶¹ A bojkott eredménytelensége kapcsán sokatmondó tény, hogy Magyarország többi szomszédos országa egyáltalán nem vagy csak részben csatlakozott a határozathoz, így az áruforgalom beszüntetésének végrehajtásához. Jugoszlávia és Románia teljes mértékben szolidáris maradt Magyarországgal. Csehszlovákiában pedig jórészt csak a cseh munkásság hajtotta végre az utasításokat, ahogy Olaszországban is csak jobbjára a trieszti rakodómunkások teljesítették a bojkottal szemben vállalt kötelességeiket.

⁶² A brucki osztrák határellenőrző hivatal vezetője, személyzete nevében, már a bojkott harmadik napján kijelentette a királyhuidai államrendőrségi kapitányságon, hogy nem azonosulnak a bojkottal, azt elítélik és a szolgálatot továbbra is fenntartják, aminek értelmében az útlevelellenőrzés akadálytalanul történhet.

rozottan a bojkott ellen foglalt állást. Emellett az épp aratási időben bevezetett határozat érzékenyen érintette a határszéli gazdákat is mind a magyar, mind az osztrák oldalon.⁶³ A bojkott tehát nem volt teljes és nem is volt tartható hónapokon át – ami pedig sikerének lényeges előfeltétele lett volna. Az osztrák kormánykörök hetekkel később kezdték belátni, hogy az akció visszafelé sülni fog, és ez az irányítást átvállaló Ausztriát közgazdasági tekintetben összeroppanthatja. Az ország ugyanis nem jutott sem élelemhez, sem olcsó és jó minőségű szénhez, aminek következtében a bécsi, a stájer és az alsó-ausztriai régióra ismét olyan napok virradtak, amikor a lakosságnak nélkülöznie kellett.⁶⁴

A felemásan és következetlenül végrehajtott bojkott megszüntetéséről és a határozat feloldásáról a bécsi Külügyminisztériumban az osztrák kormány közvetítésével június 28-án tárgyalást kezdtek. Azonban a Gratz Gusztáv, bécsi magyar követ és a nemzetközi szakszervezet főtitkára közötti megbeszélés sikertelenül zárult, ezért Amszterdamban a bojkott folytatásáról és szigorításáról döntöttek. Csakhogy a bojkott fő agitátora, Ausztria (illetve a Renner-, majd a Mayr-kormány) mielőbb belátásra igyekezett bírni a központi szervezetet. Az akció lezárására – különösebb politikai vagy morális eredmény nélkül – másfél hónapot követően került csak sor, 1920. augusztus 8-án. A hír az osztrák lakosság körében rendkívüli örömet váltott ki.⁶⁵

A bojkottra válaszként elrendelt határozat Magyarország belső területeire valójában pozitív hatással volt, hiszen az osztrák csempészek, élelmiszerügynökök időlegesen Ausztriában rekedtek, illetve magyarországi partnereik, üzletfeleik, megbízott beszerzőik és helyi ágenseik a határon innen várakoztak. Ennek hatására azok a falusi gazdák, akik terményeiket eddig horribilis áron feketézőknek adták el, kénytelenek voltak az árukat – főként a könnyen romlandó gyümölcs- és zöldségfélét, hústermékeket – a hazai piacokra vinni és ott „olcsón” értékesíteni. Mindez idehaza a piaci árak átmeneti csökkenését eredményezte. Eközben Ausztriában a bojkott egyre fokozta az élelmiszer- és szénhiányt, illetve

⁶³ Vas vármegye főispánja a bojkott első napjaiban utasította a határ menti fősolgabírókat, hogy azoknak, akiknek birtokai átnyúlnak a határon, szigorú szabályok szerint állítsanak ki határátlépési igazolványokat. Minderre osztrák oldalon nem került sor. Az ottani lakosság hivatalosan nem jöhetett át a magyar területen fekvő földjeire, így nem is vihettek ki onnan semmit. Ennek hatására viszont sok helyen bezárták még az üzleteket is, lévén, ha Magyarországról nem hozhatnak semmit, akkor nekik sincs árujuk.

⁶⁴ Az osztrákok a szénhiány átmeneti orvoslására – illetve nyomásgyakorlás céljából is – a bojkott időszak alatt (is) feltartóztattak a Németországból, valamint Csehszlovákiából Magyarországra tartó szénszállítmányokat. Megszűnt a bojkott. Vasvármegye, 1920. augusztus 10. 3.

⁶⁵ A bojkott részleteiről lásd Bojkott. Vasvármegye, 1920. június 19.; A vörös bojkott első napjai. Vasvármegye, 1920. június 23. 2.; A magyar ellenbojkott. Vasvármegye, 1920. június 23. 3.; Ausztria és a vörös bojkott. Vasvármegye, 1920. június 24. 2.; Vasvármegye, 1920. július 1.; A bojkott vége. Vasvármegye, 1920. július 2. 2.

a drágaságot és a gazdasági instabilitást, ezzel pedig a lánckereskedelem támogatójává vált. A kölcsönösen elrendelt határzár a két ország közötti áruforgalmi, kereskedelmi kapcsolatokat átmenetileg ugyan beszüntette, de a csempészek munkája a bojkott felmondása után ismét nélkülözhetetlennek bizonyult: az újabb bécsi élelmiszerhiányt jórészt ismét a csempészet révén orvosolták. (Ráadásul a bojkott miatti elégedetlenség épp a trianoni békeszerződés értelmében frissen elszakított, de iure Ausztriának ítélt nyugat-magyarországi térség lakosságában is komoly ellenérzéseket váltott ki.⁶⁶) A bojkott, illetve az elrendelt határzár feloldása végül bizonyította, hogy a csempészetet a viszonyok normalizálása nélkül, a helyi lakosság érdekeit figyelmen kívül hagyó állami, illetve államközi szabályozásokkal, tiltásokkal nem lehet teljesen megakadályozni.

A vesztes háború, a gazdasági összeomlás, az inflációs különbségek, a megengedő vámpolitika mellett a trianoni határhúzás, a terület hovatarozásáért vívott küzdelmek, illetve Burgenland elcsatolása is jelentős hatással volt a csempészetre. A nyugat-magyarországi vármegyerezsek Ausztriához kerülésével az 1920-as évek közepére meghatározódott az illegális gazdasági határforgalom. Egyrészt az elcsatolt területeknek csempészet révén kellett mindazt megszerezniük, amit nem tudtak maguknak megtermelni, másrészt be kellett csempészniük Magyarországról azt a fogyasztási felesleget is, amit kereskedés céljával a szomszédos régiókba kívántak eljuttatni. Harmadrészt a régi-új szomszédos osztrák területeknek, vagyis a stájer, az alsó-ausztriai és a bécsi tartományoknak (továbbra) is csempészetrel kellett beszerezniük azt, amit az újonnan betagozott, de a magyarországi termő vidékek gazdasági segítségére szoruló Burgenland nem tudott megkapni, illetve előteremteni. Ezt a „hármascsempészeszedelmet” a határforgalom ellenőrzésének totálissá válása⁶⁷ sem tudta mérsékelni, különösen, hogy az illegális áruforgalom helyi szinteken ekkorra már gyakorlatilag intézményesült és szinte megbecsülhetetlen méreteket öltött. A szombathelyi vámörkerületi parancsnokság jelentése szerint

⁶⁶ Az osztrák kormány eredetileg ki akarta vonni a bojkott alól ezt a területet, azonban ez ekkor technikailag kivitelezhetetlen volt. Ezáltal a bojkott kezdetén kijelentették, hogy a nyugat-magyarországi vármegyéket nem kezelik Ausztriához tartozóként. A helyi lakosság többsége, felismerve, hogy hova utalja őket gazdasági érdekük, a bojkott elleni fellépés során többször agítált a terület Magyarországhoz való visszacsatolása mellett, és hangoztatta, hogy „akkor legalább nem halnak éhen”. Ma kezdődik a vörös bojkott. Vasvármegye, 1920. június. 20. 1.; „Bécs sokat szenved.” Magyarország, 1920. június 26. 2.

⁶⁷ Részletesen lásd *Suba János*: Határátkelőhelyek, vámutak a trianoni Magyarországon 1919–1938. In: Kárpát-medence: természet, társadalom, gazdaság. Földrajzi tanulmányok. Szerk. Frisnyák Sándor – Gál András. Nyíregyháza–Szerencs 2003. 539–556.; *Bencsik Péter*: A kisebb határszéli forgalom Magyarország és a szomszédos államok közt 1898–1941. Rendvédelmi-történeti Füzetek 13. (2007) 16. sz. 15–24.; *Suba János*: Határszéli forgalom szabályozása a magyar-osztrák határon 1922–1933 között. Történeti Földrajzi Közlemények 6. (2018) 1. sz. 149–158.

1922-ben a csempészekről lefoglalt élelmiszerek, élő állatok és készpénz értéke már közel 280 millió magyar koronát tett ki, s ez csupán egynegyedét vagy egyötödét jelentette a csempészet révén eredményesen ki- és/vagy bejuttatott termékek értékének.⁶⁸

A csempészet határ menti gyakorlata

A csempészet kiterjedt gyakorlat volt a nyugati határtérségben. Megvoltak a sajátosságai, bevett módszerei, a csempészekkel, értékesítőkkal való kapcsolat-felvételtől kezdve, az áruk beszerzési helyének megválasztásán, a járőrök mozgásának, őrségváltásainak tanulmányozásán, az engedékenyebb és szigorúbb határőrök megfigyelésén, az „átcsúszás” reményében nekik fizetendő termék- és mennyiségfüggő tarifarendszeren át az akciók részletes megtervezéséig. Bár rengetegen tudták, hogy kik, mikor, milyen módszerekkel foglalkoznak csempészettel, csak kevesen jutottak a hatóságok kezére feljelentés miatt.⁶⁹ Mindez egyszerre jelzi a határ menti közösségek összetartó erejét, bizalmi hátterét, illetve a csempészet kiterjedtségi fokát is. Az illegális gazdaság cselekvés- és magatartásformáinak háború utáni állandósulásával párhuzamosan a magánszemélyek, kisebb csoportok mellett már kiterjedt tevékenységi körrel rendelkező, szervezett – több tucat tagból álló – csempészbandák is bekapcsolódtak a feketézésbe.⁷⁰ Egy 1919-es hivatalos szolgálati jelentés szerint „ezrével akadtak, akik életpályának választották a csempészetet; voltak családok, voltak községek, amelyeknek minden tagja, illetőleg lakosa kivétel nélkül űzte ezt a foglalkozást és egymást támogatva, tervszerűen, napokkal előbb kidolgozott rafinériával, esetleg szövetségbe, vállalat-szerűen hurcolta ki az országból mindazt, amit

⁶⁸ Az egy év alatt elkobzott áruk között szerepelt 6,2 millió korona értékű dohánytermék, 12 ezer doboz gyufa csaknem 60 ezer korona értékben, emellett közel 6,3 millió korona értékű hús és hústermék, 83 ezer tojás és 1700 kg vaj 4 millió korona értékben, illetve 3,5 millió korona értékű, mintegy 35 tonna gabona is. Ezeket kívül a lefoglalt élő állatok (szarvasmarha, ló, birka, liba stb.) értéke további 246 millió koronát tett ki. Mindezek mellett még mintegy 4 millió magyar, valamint 7 millió osztrák valutát is elkoboztak a csempészekről egyéb ékszerek és nemesfémek mellett. Szomorú statisztika 1922-ből. Vasvármegye, 1923. február 21. 4.

⁶⁹ Az alispáni hivatalba többször küldtek névtelen feljelentéseket, melyek jórészt notárius csempészekre hívták fel a figyelmet. A feljelentések alapján eszközölt hatósági vizsgálatok, nyomozások során azonban általában nem igazolódott a feljelentő gyanúja, illetve panasza. A házkutatások során furcsa módon szinte sosem találtak csempészetre utaló jeleket, illetve a vádlottak mindig tagadtak. MNL VaML IV.405.b. 1420/1917.; 1419/1917.; 1523/1918.; 1622/1919.

⁷⁰ Néhány példa: Csempész-problémák a rendőrségen. Vasvármegye, 1919. január 25. 3.; 31. marha története. Vasvármegye, 1919. január 28. 3.; Elfogott csempészek. Vasvármegye, 1919. február 6. 4.; Aranycsempészek. Vasvármegye, 1920. november 23. 3.; Folyik a csempészet. Vasvármegye, 1921. március 4. 2.; Lefülelt csempésztársaság. Vasvármegye, 1922. szeptember 22. 2.; Állj vagy lövök! Kőszeg és Vidéke, 1923. április 1. 3.; Lelőtt csempészek. Vasvármegye, 1924. március 27. 5.

Ausztriában jobban megfizettek, és szállította be mindazt, amely cikkeknek ekkor az ország szűkében volt.”⁷¹ A családilag űzött csempészetet művelve a gazdák például több esetben is valamelyik rokonukkal vezették át állataikat Ausztriába. Ugyanis, ha a határon véletlenül letartóztatták a kísérőt, akkor a tulajdonos azonnal előállt és járlatát (marhalevél) felmutatva ismeretlen tettes ellen lopás miatt feljelentést tett a hatóságnál.⁷² Ezután a csempész-rokon ellen kitűzött tárgyaláson – lévén, hogy magánvádra üldözendő cselekmény miatt indítottak eljárást – a tulajdonos egyszerűen visszavonta a vádat, aminek következtében a beidézett csempészt fel kellett menteni és az állatot vissza kellett adni a tulajdonosnak. Az ilyen akciókkal elkerülték, hogy az állatokat elkozzák és esetleg elárverezzék vagy közéleti célokra levágják és a húsát kiárulják. Másrészt a visszakérült állatokat a tulajdonos újból megkísérelhette átcsempész(tet)ni a határon.⁷³

A háború első éveitől az üzérkedésre használt kezdeti néhány kiló gabona és liszt mellett idővel egyre nagyobb mennyiségben és egyre sűrűbben más termékek is megjelentek a feketepiacon. Húsféleségeket, zsírt, vaját, szalonát, tojást, zöldség- és gyümölcsfélét, illetve élő állatokat, dohányt, cukrot, kávé és bort is igyekeztek átjuttatni a határon. Ezen kívül, főként már az 1920-as években megkíséreltek különféle textíliákat, bőrt, selyemharisnyát, napernyőt, kalapot, fegyvereket, készpénzt, nemesfémeket, egyes esetekben kokaint, morfiomot és egyéb gyógyszereket, sőt embereket is ki- és/vagy be-csempészni. A határon való sikeres átjutás érdekében az árukat célszerű volt elrejtteni különféle trükkök, rafinériák alkalmazásával. Sok kísérlet azonban nem járt sikerrel, így a hatóságok lefoglaltak például arannyal bélelt ruhát, benzines kannába rejtett ezüst- és aranypénzt, lőporos hordókba zárt élelmiszereket, kalapdíszbe bújtatott briliánt, zsír fölé öntött tejet, szappanba rejtett vagy ingbe varrt arany húszkoronást, tejeskannába töltött bort, szoknya fodraiba rejtett tojásokat vagy koporsóba dugott csipkét is. Érdekes, hogy a

⁷¹ *Suba János*: A Vas vármegyei határrendőrszolgálat története, 1919–1921. *Vasi Szemle* 55. (2001) 693–695.

⁷² A járlat a haszonállatokra vonatkozó tulajdonjog igazolására szolgáló hivatalos iratot jelenti. Ezen hatósági bizonyítvánnyal igazolták az állat származási helyét, jogos birtoklását, illetve tanúsították, hogy állategészségügyi szempontból az állat alkalmas a forgalomba hozásra, vagyis vásárra hajtható és eladható. A járlatot bármely jogcímen bekövetkezett tulajdonjog-változás esetén általában a – járlati nyilvántartást vezető – jegyzőnél kellett átíratni az új tulajdonos nevére. Fontos, hogy a járlatok csak belföldi állatforgalomra voltak érvényesek, ezzel az országból nem lehetett állatot kivinni, de a már be- és/vagy kicsempészett állatok és újdonsült tulajdonosaik hamis járlati-nyilvántartásba vételével könnyebb volt „legális színézettel” túladni az árun.

⁷³ Erélyes intézkedések a csempészet ellen. Magyarország, 1921. március 24. 2.

különleges bűnjeleket – mint például a nők körében divatosná vált matracnadrágot⁷⁴ is – rendszerint bevitték a rendvédelmi hivatalokba, ahol szemléltető oktatással tanították azok felismerését.

Az 1920-as évekre stabil, jól működő rendszer alakult ki a nyugati határszélen a keresletre számot tartó termékek beszerzésére és a rejtett áruszállítás igényeinek kielégítésére. A sikeres csempészethez szükség volt helyismeretre, alapos szervezésre, valamint helyek és személyek határon átívelő információs hálózataira is. Mindezt a felsőőri járásban – még a hivatalos trianoni átcsatolás előtt – gyakorlattá vált vajcsempészet példáján szemléltethetjük, melyet a csempészek három jól elkülöníthető részre tagolva szerveztek meg. Először a helyi (Pinka-völgyi) asszonyok segítségével gyalogosan, alsóruhákba rejtve eljuttatták a vajat – a de iure Ausztria részét képező – felsőőri járásbeli Rödönyig (Riedlingsdorf). Itt a határ menti viszonyokat jól ismerő férfiak várták őket, akik különböző rejtékekutakon az est beálltával az osztrák (stájer) határig vitték a vajat. Útközben több ponton is őrszemek segítették őket, akik figyelve a határban járőröző szervek mozgását jelezték, ha az árut el kellett rejteni. Az őrszem „nein, nicht dar” kiabálása szabad utat jelentett a határon való átkeléshez.⁷⁵ Ezt követően a csempészeket valamely határ menti községben már osztrák lakosok, ügynökök vagy megbízottak várták, hogy a vaj mennyiségének megfelelő árat megadhassák. A csempészek visszafelé kifizették az őrszemeket, akik minden alkalommal bizonyos százalékot kaptak a vételárból.⁷⁶ A nagytételben szállító, több tucat tagból álló csempészbandák bevett gyakorlata volt még a „színleges csempészet”. Ekkor a csempésztársaság néhány tagját, egy-két állattal vagy

⁷⁴ Az asszonyok egy kettős szövetből varrt női nadrágot megtöltöttek babbal, liszttel stb., majd, mint egy matracot leöltögették. Ennek szerényebb változata volt, amikor asszonyok férjeik alsónadrágját húzták fel, majd azt kitömték és alul egyszerűen bekötötték. Huszonhárom kiló liszt – egy női alsónadrágban. Kőszeg és Vidéke, 1918. május 12. 3.; Csempészik az élelmiszereket. Soproni Napló, 1917. január 11. 2.; A soproni határőrrendőrség és a csempészet. Soproni Napló, 1917. december 22. 2.

⁷⁵ A csempészek figyelmeztetésére egész jelzőrendszert alakítottak ki a határ mentén. A német-újvári járásban, a lapincs-völgyi marhacsempészet központjának számító Vörthegey (Wörterberg), Vághegy (Hackerberg), Burgóhegy-Magashegy (Burgauberg-Neudauberg) községekben például asszonyok és gyerekek nappal kendőkkel, míg éjszaka világítással adtak jeleket, így segítve a csempészek átjutását. Eközben a csekély létszámú határőröző közeg munkáját nehezítette, hogy létszámuk nem állt egyenes arányban az ellenőrzésre kijelölt terület nagyságával. Különösen, hogy a határőri szolgálatot Szentelek (Stegersbach) központtal látták el, ami azt jelentette, hogy a Lapincs-völgyébe való kimenetelük alkalmával a hegyeken keresztül, erdővel borított zergugos utakon napi 5-7 km-t kellett megtenniük úgy, hogy közben a terep a csempészeknek is lehetőséget adott a járórok mozgásának kifigyelésére. Emellett a stájer határt képező Lapincs (Lafnitz) folyó száraz időben könnyen átgázolható volt, vagyis a lakosság a fokozottan ellenőrzött hidak helyett a határvonal szinte bármely pontján – kihasználva akár a kettősbirtokos forgalmat is – szabadon átkelhetett. MNL VaML IV.405.b. 1523/1918.

⁷⁶ Miért nincs tej? Vasvármegye, 1921. január 27. 3.

kisebb áruval egyfajta előőrsként beküldtek a „veszélyes zónába”, ahol hagyták magukat leleplezni. A határt őrző közegek az álcsempészet helyén időlegesen összegyűltek, miközben őrizetlenül hagyták a környező vidéket, amit a csempészbanda várakozó tagjai kihasználtak.⁷⁷

A csempészek sok esetben nemcsak egyéni indíttatásból és saját célokra dolgoztak, hanem kereskedőkkel is összeköttetésben álltak, akiktől pénzt vettek fel, hogy abból bizományosként különféle árukat vásároljanak össze, majd az arra a célra kialakított raktárakba csempésszék, illetve felhalmozzák azokat. Az 1922. június elején elfogott, gasztonyi és nagycsákányi lakosokból álló, 14 tagú csempésztársaság például 40 000 korona bizományi befektetéssel kezdte meg üzemeltetését. A pénzt a csempészárak beszerzésére fordították. Hónapokon át a helyi vásárokon vagy személyes vétel útján szereztek be és juttattak át a határon 15-20 ezer tojást, 150-200 kg szárazkolbászt, 5-10 kg sót, 1,5 liter pálinkát, 70 kg marhahúst, 100-200 kg zsírt, illetve 10-20 sertést. Általában a megfelelő mennyiségű áru birtokában, 4-5 fős csoportokban éjjelente kosarakban és hátizsákokban szállítottak Németbükösre (Deutsch Bieling), ahol már a megbízók, illetve újabb bizományosok gondoskodtak az áruk továbbadásáról.⁷⁸ Hasonlóan jártak el az undi csempészek is, akik Élő Ignác, lövői kocsmáros kamrájában raktározták el az Ausztriából behozott árukat (cukor, gyufa), amelyeket innen kiindulva értékesítettek.⁷⁹ Nagyfalva (Mogersdorf) környékén ugyanakkor megtörtént, hogy a csempész-bizományos meg akarta tartani az árut. Ehhez előbb felbérelt két – veterán ruhába öltöztetett – árendőrt, akik a Nagyfalván segítségül fogadott gyerekekkel a Rábán épp átkelő csempészt megállásra szólították fel. A gyerekek félelmükben csomagjaikat elhagyva hazarohantak, miközben a csempész is futásnak eredt, majd kerülő úton visszatért és az árendőrökkel együtt összeszedte az árut. Ezután jelentette a kárvallott kereskedőknek, hogy a csempészárut a csendőrség elkobozta. A megbízók kérdezősködni kezdtek a hatóságnál, ahol kiderült, hogy ők semmit sem tudnak a dolgról. Mindeközben a kereskedőket felültető csempész az áruval már elhagyta Magyarországot.⁸⁰

Ismeretes, hogy a határ pontos kijelölése (demarkálása) sokszor lehetetlen helyzeteket teremtett a határsávban, s ez is segíthette a csempészek munkáját. Így történt például, hogy a borcsempészet egyik központjának számító Hámortó községben – a kőszegi határkiigazítás következtében – a határ középen szelt ketté egy házat, melynek magyar területre eső pincéjének

⁷⁷ Csempészvilág. Budapesti Hírlap, 1923. augusztus 15. 5.

⁷⁸ Elfogtak egy 14 tagú csempésztársaságot. Vasvármegye, 1922. június 25. 2.

⁷⁹ Elfogott csempészek. Vasvármegye, 1926. január 27. 4.

⁸⁰ Egy csempész trükkje. Vasvármegye, 1924. november 18. 4.

bejárata Ausztriában „ragadt”. Megoldásként a csempészek az épület pincéjének Magyarország felőli részére ajtót vágtak, majd itt bevitték a bort és mire a másik ajtón kivitték, már Ausztriában voltak.⁸¹ A csempészek ezáltal anélkül szállíthatták át az árut, hogy abban határsértés vétsége miatt bárki is megakadályozta volna őket.⁸²

A feketegazdaság fenntartásában sok esetben szerepet kaptak a hatósági szervek tagjai is, akik saját anyagi helyzetük javítása érdekében sokszor szemet hunytak a törvénybe ütköző gazdasági visszaélések felett. Kormányzati körökből több panasz is érkezett arra, hogy a járási főszolgabírók a csempészetek kapcsán hozzájuk beérkező feljelentések gyors és szigorú ellenőrzésére – hol leterheltségük, hol gyengeségük, hol érdekeltségük miatt – nem fektettek kellő hangsúlyt, továbbá nem az ügyek fontossága szerint megkívánt lelkiismeretességgel és buzgalommal jártak el.⁸³ Előfordult például, hogy a pénzügyőri beszámolók elvesztek a szolgabírói hivatalban, vagy egyes csempészzel foglalkozó községi alkalmazottak (kisbíró, éjjeli őr, jegyző) a feljelentések dacára huzamosabb ideig megmaradhattak állásukban, ami a községi hatáskörbe utalt járatok és határátlépési igazolványok kezelése kapcsán súlyos visszaélésekre adott lehetőséget.⁸⁴ Emellett a rendőri büntetőbíróóságok ítéletüket több esetben is méltányossági okokra építették, nem pedig a törvény szigorúra, ezáltal a kiszabott büntetések – mint megtorló, javító és visszatartó cézzal eszközölt intézkedések – nem álltak arányban sem az elkövetett kihágások súlyosságával, sem a határőrző szervek szolgálati teljesítményével. A rendőri

⁸¹ Hogyan korrigálja az antantmisszió a trianoni határt? Vasvármegye, 1923. április 5. 3.

⁸² Hasonló eset történt Alsócsatár községben is. Továbbá Brennbergbánya, illetve az Ausztriához csatolt Révény (Ritzing) közelében is, ahol a közigazgatásilag (és a bányászati jogokat tekintve is) osztrák oldalra került Ilona-akna szomszédságában az egyik házat úgy vágta ketté a trianoni határ, hogy a ház konyhája a magyar, míg szobája az osztrák oldalra került. De voltaképp azzal, hogy az új határ magát a brennbergi bányát is kettészelte (miközben gazdasági egységét az Ausztria–Magyarország közötti államközi egyezmények garantálták) közvetlen földalatti átjárhatóságot biztosítottak az osztrák–magyar határon, amivel közvetetten segítették a csempészek munkáját. Hasonló hatást váltottak ki a kettévágott istállók, ólak, fészerek, kertek és malmok is szerte a határ mentén. *Suba János*: Adalékok a trianoni határ megállapításához Vas vármegyében. *Vasi Szemle* 54. (2000) 302–309.; *Sipos Antalné*: Szabotázs Brennbergbányán. *Archívnet* 4. (2004) 5. sz. (<https://bit.ly/37nCB8i>, letöltés 2021. márc. 25.)

⁸³ MNL VaML IV.405.b. 1523/1918.

⁸⁴ Sokan a járatok átírásakor már eleve hamis nevet mondtak be a községhez, hogy az állatokat – személyük veszélyeztetése nélkül – könnyebben kicsempészhessék. Más esetekben különösebb kapacitálás nélkül is rávették a magyar és osztrák hivatalnokokat, hogy a járatokat a határon átlépve a megfelelő módon bélyegezzék le az eladáshoz. Például az elcsatolt területek községbíráival igyekeztek kihasználni a kettősirtokosság rendszerét, amikor a hamis járatokat kettős birtokkal rendelkezők nevére állították ki. De Witzmann Alajos, községfalvi bíró is több esetben kezelte szabálytalanul a marhaleveleket, mígnem három szarvasmarha átcsempészése miatt maga is lebukott a hatóságok előtt. Amikor a bíró is csempész. *Közég és Vidéke*, 1922. november 26. 3.

büntetőbíróóságoknak ezen szabad mérlegelési joga sok esetben céltalanná tette a pénzügyőrség munkáját is.⁸⁵

Hiába tudott a csempészet arányairól a jegyző, a szolgabíró, illetve a főispán és az alispán is, a jelenséget nem tudták felszámolni. A jegyző sok esetben feltette népszerűségét a helyi gazdák körében. A szolgabíró a törvényi szabályozások ellenére legtöbbször gyengének bizonyult a büntetések kiszabásakor. Az alispán és a főispán pedig már olyan messze voltak a történetektől, hogy ők jórészt csak akta útján szereztek tudomást az esetekről és a különféle helyi gyakorlatokról.⁸⁶ A csempészet megakadályozására hivatott hatóságok a határ menti rendvédelmi szervek lettek volna, csakhogy általában ezek is állandó érintkezésben álltak a lakossággal és túlságosan is egybefonódtak a helyi gazdatársadalommal ahhoz, hogy hatékonyan járhassanak el. Végh Ferenc vámőrt például az egyik kőszegi vendéglőben az öt jól ismerő Preisz József és társa úgy megverték, hogy véres arccal alig tudott elmenekülni. A támadás egyszerűen bosszúból történt, amiért a vámőr Preisz két testvérét 8700 korona értékű dohány és 25 kg só csempészete során tetten érte és nem engedte tovább, amiért a testvérek 15 napi elzárást és 1000 korona pénzbüntetést kaptak.⁸⁷ De akadtak „segítőkész” vámőrök is, akik például nem egész nap, hanem csak reggel 3-tól éjfélig őrködtek az országúton, vagy némi pénz, esetleg áru ellenében adott időpontban engedélyezték az átlépést.⁸⁸ A határőrző szervek létszámukból adódóan – hiába rendeltek ki melléjük állománynövelés céljából idővel katonákat⁸⁹ – eleve kevesen voltak ahhoz, hogy az egész határ mentén eredményesen tudjanak fellépni az általuk egyébként jól ismert csempészekkel szemben. Ráadásul saját ellátásukra olyan kevés pénzt kaptak, hogy sokan közülük örültek, ha néha egy kis mellékeshez juthattak.⁹⁰ A kenőpénz elfogadásán tetten ért hatósági közegek persze sok esetben jóval súlyosabb büntetésben részesültek, mint a „borravalót” ajánló csempészek. Például Horvát József Péter pénzügyőri felvigyázót (egykori katonát), aki jutalom ellenében négyszer engedte Éder József és Éder János, lajtapordányi gazdag földműveseknek, hogy sertéseiket átvigyék a határon, hat havi börtönre és öt évi hivatalvesztésre ítélték megvesztegethetőség

⁸⁵ MNL VaML IV.405.b. 1416/1917.

⁸⁶ MNL VaML IV.405.b. 1624/1919.

⁸⁷ Édes a bosszú. Kőszeg és Vidéke, 1923. február 4. 3.

⁸⁸ A csempészetben gyakran közvetett részességet vállaltak még a vasúti és postai alkalmazottak is. MNL VaML IV.405.b. 1419/1917.; 1524/1918.; Csempészet a vasúton. Vasvármegye, 1917. október 16. 3.; Sertéscsempészet. Vasvármegye, 1918. április 14. 5.; Mikor a vasutas is csempész. Soproni Napló, 1918. május 7. 3.; Mozdó postás mint csempész. Soproni Napló, 1918. június 12. 4.;

⁸⁹ MNL VaML IV.405.b. 1420/1917.

⁹⁰ Csempészetért elítélt vámőrjelöltek. Vasvármegye, 1922. július 6. 4.; Nem sikerült vesztegetés. Vasvármegye, 1922. november 5. 2.; Megvesztegetett vámőr. Kőszeg és Vidéke, 1922. november 5. 2.; Amikor a vámőr csempészni segít. 1922. november 17. 3.

büntetéért. Eközben az Éder-testvérek három havi börtönt és 600 korona pénzbírságot kaptak.⁹¹ Természetesen mind az osztrák, mind a magyar oldalon voltak vámőrök, akik ellenálltak a vesztegetési kísérleteknek,⁹² ahogy akadtak olyanok is, akik visszaéltek hivatali jogosítványaikkal és hatósági túlkapásként „vérdíj” fejében törbecsáltak és/vagy állítólagos tetten érés okán megverték, illetve agyonlőttek csempészeket, és ezzel néha komolyabb határincidentet és lakossági megvetést váltottak ki.⁹³

A törvények és rendeletek értelmében a határon való illegális átkelést, illetőleg az erre tett kísérletet is bűncselekménynek tekintették. Az elfogott csempészeket a bírói gyakorlatnak megfelelően rendszerint áruelekobzással, elzárással és/vagy pénzbírsággal büntették. Ezen eljárás mellett viszont létezett egy másik, a hivatalos törvényi szabályozásban szereplő – de leginkább csak az 1920-as évektől alkalmazott – szankcionálási gyakorlat is, mégpedig az engedetlen csempészek lelovása. A fegyverhasználati jogukkal többnyire szabályszerűen élő vámőrök sok esetben igazolták a határtérségben terjedő csempész-útmutatást, miszerint: „jobb egy pillanatig gyávnak lenni, mint egy életen át halottnak”.⁹⁴ A puszkagolyó előli kockázatos menekülés helyett okosabbnak bizonyult megállni és a büntetést megfizetve vagy leülve az újabb sikerben bízva szabadon távozni. Mindenesetre a vámország fegyveres eljárása a lakosság körében többször is erős ellenérzést váltott ki, miközben a csempészekkel való szolidaritást egyre inkább fokozta, amivel tovább erősítette a lokális értékrendszer és a hatalmi szabályrendszer közötti ellentétet. Különösen, hogy az államhatár gazdasági célú megsértése a helyi értékrendben nem volt tisztán negatív kategória, hanem sokkal inkább a szükséghelyzethez való alkalmazkodás egyik évtizedek óta bevett formája.

A helyzet az 1920-as évek utolsó harmadára fokozatosan elsorvadó, majd 1932 nyarán az osztrák vámháború következményeként napok alatt kibontakozó és évek óta nem látott méreteket öltő csempészet kapcsán sem sokat változott. Ekkor a Soprontól Kőszegig húzódó csempészfrent feltartóztatásában érdekelt osztrák vámhatóság képtelen volt segítőcsapatok nélkül ellátni feladatát. Emiatt előbb osztrák csendőröket vezényeltek ki a határra, csakhogy

⁹¹ Horvát József és társai megvesztegetési pöre. Soproni Napló, 1917. június 6. 4.

⁹² Vesztegető csempész. Vasvármegye, 1917. november 29. 3.; Lelőttek egy csempészt. Kőszeg és Vidéke, 1920. augusztus 8. 3.; Pórujárta csempész. Vasvármegye, 1921. február 2. 2.; Elítélt tojásszállítók. Vasvármegye, 1923. március 3. 3.; Meg akarták vesztegetni a határőröket. Vasvármegye, 1923. augusztus 17. 4.

⁹³ Csempészet áldozata. Vasvármegye, 1923. augusztus 7. 2.; Diplomáciai eljárás a csémi gyilkosság ügyében. Vasvármegye, 1923. augusztus 9. 2.; Csempészhalál. Vasvármegye, 1924. október 12. 5.; Emberölésért elítélt pénzügyőr. Vasvármegye, 1925. február 10. 4.; Csempészhalál. Vasvármegye, 1924. október 12. 5.

⁹⁴ Beküldetett. Kőszeg és Vidéke, 1925. december 13. 4.

nekik nem volt fegyverhasználati joguk, így a vámörtség hamarosan katonai segítséghez folyamodott, hogy a makroszintű érdekeknek megfelelően a határt légmentesen elzárva, engedély nélkül senki ne jusson ki és/vagy be rajta. Teljes harci felszerelésben, acélsisakkal, szuronnyal és gépfegyverrel, a legkülönfélébb ezredekéből válogatva első ízben 240 osztrák sorkatona legalább 15-20 tiszt vezetésével vonult fel a határon.⁹⁵ A csempészek ekkor (is) jórészt osztrák (burgenlandi) állampolgárok voltak, akik nem akartak belenyugodni abba, hogy méregdrágán vásárolják meg azokat az élelmiszereket, amelyeket pár kilométerrel arrébb, a magyar területen (ahogy azt addig is tettek) olcsón vásárolhatnak meg saját és kereskedelmi célokra.⁹⁶ A határt őrző közegek és az élelmiszerhiánnyal, valamint a drágasággal szembesülő helyi lakosság között ekkor valószínűs háború, tűzharc alakult ki puskaropogással, sebesültekkel és halottakkal, akik jórészt a csempészek közül kerültek ki. A kivezényelt katonaság valószínűs hajtóvadászatot indított a fegyverrel ellátott szervezett csempészbandák, illetve a „magányos” csempészek ellen, akiket több esetben is előzetes figyelmeztetés nélkül lelőttek. (1932 októberének első két hetében egy tucat osztrák állampolgárságú csempészt lőttek agyon.)⁹⁷ Emellett egyes csempészeket már előkészített listák alapján tartóztattak le és vittek kihallgatásra. A razziák, illetve az osztrák fináncok brutális eljárása miatt a határ menti osztrák lakosság – ahogy már évekkkel azelőtt is – felháborodással és fokozódó gyűlölettel viseltetett a határt őrző katonasággal szemben, miközben szimpatizált a csempészekkel.⁹⁸ Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a határra

⁹⁵ Minden vámhivatal mellé egy-egy rajt osztottak be, és a vámöröket 3-5 katona kísérte a határ mentén. Osztrák katonaság vonult fel a magyar határ mentén a csempészek ellen. Kis Újság, 1932. szeptember 1. 1.; Nagy csempészsztia Burgenlandban. Pesti Napló, 1932. szeptember 1. 3.; A nyugat-magyarországi határon osztrák katonaság fogdossa össze a csempészeket. Nemzeti Újság, 1932. szeptember 1. 7.

⁹⁶ A hazai piacokon például 3 pengős malacot Ausztriában (a bécsi Naschmarkt-on) legalább 10 pengőért árulták. Ahogy az idehaza 30-40 fillér/kg áron vásárolt marhahús kilóját osztrák területen 4-4,5 shillingért (kb. 3 pengő 50 fillér) mérték. Nagyarányú csempészszt a nyugati határon. Kis Újság, 1932. január 31. 4.

⁹⁷ Az osztrákok a csempészet megakadályozása céljából, együttes intézkedésekben bízva a határ menti magyar hatóságokkal próbálták felvenni a kapcsolatot. Ugyanakkor a magyar hatóságok túlzónak ítélték az osztrák kormány intézkedéseit, illetve a határon szerintük szórványosan átlópozó csempészek ellen a gépfegyveres sorkatonaság kivezénylését. Különösen, ha a figyelmeztetés hiányában járókelők is áldozatul eshettek az intézkedéseknek. Éppen ezért a lakosság megóvása érdekében hirdetéseket ragasztottak ki a határ menti községekben, miszerint „legyen elővigyázatos, ha dolgai után jár a határ mentén, nehogy ártatlanul baj érje az eszközökben nem válogatós osztrák határvédelem fegyvereitől”. Emellett felhívták a figyelmet, hogy a helyiek tartózkodjanak a csempészetben való részvételtől és kísérlettel egyaránt. Gépfegyveres osztrák katonaság vonult fel a trianoni magyar határ mentén. Kis Újság, 1932. október 22. 3.

⁹⁸ A lakosság többször is megakadályozta a csempészek letartóztatását. Emellett a csempészek is próbálták ártalmatlanná tenni a határöröket, ami, ha sikerült, akkor kegyetlenül elbántak velük. Előfordult, hogy levetkőztették, majd fához kötötték és magára hagyták a határöröket, akiket később az arra

kivezényelt katonákat többször is újabb osztagokkal kellett leváltani, mivel azok – „bosszúból”⁹⁹ – összejátszottak a csempészekkel.

A csempészetre szánt termékek palettája ekkor is színes volt: Sopron környékén leginkább bort, Und–Zsira–Kőszeg környékén pedig élő állatokat csempészték, de gabona-, valuta- és kábítószer-csempészek is működtek a határ mentén. Ekkoriban rengeteg munkanélküli csapott fel csempésznek.¹⁰⁰ Az áruk átjuttatására a már ismert csempésztrükkök teljes tárházát felvonultatták. Előfordult például, hogy csecsemőruhába öltöztetett, rummal vagy pálinkával elkábított malacokat próbáltak asszonyok babakocsiban vagy a karjukon dédelgetve átjuttatni a határon. De új trükkök is felbukkantak: egyesek a félmázsás liszteszsákokra – azt hátizsákká átalakítva – füleket varrtak, és rejtett erdei utakon indultak el a határ felé, ahol már várta őket az „osztrák sógor”, cukorral, dohánnyal és/vagy petróleummal töltött hátizsákkal. A határon kicserélték a zsákokat és mindegyikük indult visszafelé.¹⁰¹ A határ menti (általában szegényebb) osztrák lakosság ezen időben többször is úgy nyilatkozott az illegális tevékenységgel kapcsolatban, hogy saját kormánya kényszerítette rá a csempészetre.

Összegzés

Az osztrák–magyar határ mentén – a szomszédos határrégiók szocioökonómiai heterogenitása ellenére – a Monarchia évtizedei alatt egy szimbiózisba torkolló folyamat indult meg, aminek következményeként a régiók között egyre szorosabbá váltak a 19. század eleje óta formálódó gazdasági és társadalmi kötelékek. A határ menti osztrák és magyar régió közötti egymásrautaltsági/függőségi viszony mindkét fél számára kölcsönösen jövedelmező volt, amit az is elősegített, hogy az osztrák–magyar (állam)határ az első világháború előtt egyfajta permeabilis

járók találtak meg. De például a 10 kiló uborkáért lelőtt, háromgyerekes somfalvi (schattendorfi) nap-számos-csempész Pintér Mihály esete is forradalmi hangulatot váltott ki. A temetés napján 20 tagból álló felfegyverzett csempészcsoporthoz támadt rá a szolgálatukat végző osztrák vámőrökre, akik életüket mentve, fegyvereiket eldobálva a közeli erdőbe kényszerültek menekülni. (Az eset hatására a somfalvi vámőrséget megerősítették.) Forradalmi nyugtalanság a megszállt vidéken az osztrák vámháború miatt. Kis Újság, 1932. július 26. 3.; Állandóan folyik a vér a magyar–osztrák határon. Új Nemzedék, 1932. október 27. 8.

⁹⁹ A vámőrök 10%-ot kaptak a csempészeketől lefoglalt értékekből, miközben a katonák egyetlen fillért sem. Véres hajtvadászat a csempészekre a megszállott nyugatvidéken. Kis Újság, 1932. október 29. 7.

¹⁰⁰ A munkanélküliség az 1920-as évek végére meredeken nőtt Burgenlandban. Munkanélküli segélyt pedig csak azok kaptak, akik bizonyították, hogy évente 20 hétig dolgoztak. Az 1930-as évek elején Burgenlandban néhol több volt a munkanélküli (600 ezer fő), mint a dolgozó, ami a csempésztevékenységek meredek növekedését is elősegítette.

¹⁰¹ Csempészvilág Kőszegen. Az Est, 1934. december 30. 8.

tartományi határ jellegét mutatta. A határ jelenléte ekkor kereskedelmi szempontból és a vámok tekintetében is csupán formalitás volt.

A világháború kirobbanása és a gazdasági viszonyok feletti állami kontroll fokozódása konfliktusokkal terhelte meg a határ menti gazdasági kapcsolatokat. A határ egyre zártabbá válása, illetve fizikai megjelenése a helyi lakosság addig megszokott élettérének módosulását jelentette. Ezek a változások azonnali reakciókat váltottak ki, illetve a helyiek részéről új határjárési stratégiák kidolgozását indukálták. Az illegális kereskedés, üzletelés az informális gazdasági szereplők között egyre gyakoribbá vált. A csempészet motivációját az jelentette, hogy ezáltal az állami szabályozás kötelékéből – illegális módon ugyan, de – kiszabadulhattak a határon átvélő és kölcsönösen hasznot hozó gazdasági kapcsolatok fenntartásában érdekelt felek.

A háborús válságot követően a makroszintű döntések alapján meghúzott új államhatárok ismét jelentősen és hosszú távon módosították a helyiek életét. A határ végleges megvonását követően bizonyossá vált, hogy a háború előtti kapcsolathálózatot már nem lehet változatlanul fenntartani. A határ az eredeti mikrorégiójukban (az addigi államhatalom keretei között) maradt, illetve az attól elszakított lakosok egyéni, kollektív és egymáshoz való viszonyait is átformálta. Különösen, hogy az új határok kijelölésénél nem vették figyelembe a korábbi gazdasági és közigazgatási határokat, vonzáskörzeteket.

A burgenlandi–nyugat-magyarországi mikrotérségben csak lassan tudtak megbarátkozni a realitásokkal. A (állam)határ minőség és funkció szerinti változásai néhány év leforgása alatt nagyfokú alkalmazkodóképességet követeltek a régió lakosságától. A helyiek mentális térképe szerint az elcsatolt vármegyereszekből létrejövő Burgenland még az 1920-as évek közepén sem egy idegen világot, hanem a saját világuk folytatását jelentette, amit a térségben közel egy évtizedig virágzó, a határ menti mindennapok részévé váló csempészet is bizonyított.

A kezdetben megbélyegzett és a túlélés érdekében átmenetinek szánt csempészet – mint törvényileg mindenkor elítélt tevékenység – fokozatosan alakult át egy hosszú távú, biztos megélhetést jelentő, társadalmi konszenzussal övezett életformává. Az itt élők számára az évek előrehaladtával egyre elfogadottabb lett a szükségletek kielégítése ezen a módon, s így a csempészet egy illegális bűncselekményből a helyi és regionális mindennapok részévé, megszokott, sokszor a hatósági közegek által is támogatott, de legalábbis elnézett határjárési stratégiává vált.

BORDER CHANGE(S) AND SMUGGLING

Living along the Western Border of Hungary

by Adrienn Nagy

SUMMARY

The paper focusses on the character of the national border as a means of division and isolation. It explores the ways in which in a network of border-changing events coordinated at a macro-level, the population of Vas county reacted to the transformation of the system of formal and informal relationships, to the presence of the border, and to the changes in the traditional uses of space. It also reconstructs the circumstances which, with the eruption of World War I, brought to life and maintained for nearly a decade illegal forms of commercial activity in the area. It likewise demonstrates the process whereby smuggling, always condemned by the laws, developed from a stigmatized and basically provisional practice into a long-term crossborder strategy that enjoyed communal consent, guaranteed a secure livelihood, and was even frequently supported by the authorities as well.